

TARİHÎ TÜRK DİLLERİNDE 'ORTOPEDİK ENGELLİLİK' KAVRAMINA DAYALI SÖZ VARLIĞI

Hasan İSİ*
Sümeýra ALAN**

Öz: Yazılı olarak ilk kez Orhon Kitabeleriyle belgelenip tarihî süreç içerisinde yaşadığı değişimler ve bu değişimler birlikteliğinde meydana gelen çeşitli dallanmalarla günümüze gelen Türk dili, eklemeli bir dil olarak kök üzerine gelen çeşitli ekler vasıtasıyla çeşitli kavram alanlarını yansıtan söz varlığı unsurlarını ortaya koymuştur. Bünyesinde başta dinî terimler olmak üzere, kıyafetler, yiyecek-içecek adları, akrabalık adları, mitler, efsaneler, masallar, atasözleri vs. kategorilerinde çeşitli kavram alanlarına dayalı söz varlığı unsurlarını barındıran Türk dili, terminoloji noktasında zenginliğe sahiptir. Türk dilinde zengin terminolojik kategorilerden biri de 'organ adları' kategorisidir. Bu kategoride, tıbbî olarak çeşitli alt başlıklara sahip 'ortopedik engellilik' kavramı yer almaktadır. Eldeki çalışma, bu yönüyle tarihî Türkçe metinler tanıklığında 'ortopedik engellilik' kavram alanı içerisindeki terimlere dayalı tematik ve dilsel incelemelerden oluşmaktadır. Çalışmada öncelikle tıbbî olarak 'ortopedik engellilik' kavram alanı içerisinde yer alan terimler hakkında bilgiler verilip devamında 'ortopedik engellilik' içerisinde yer alan sözcüklere dayalı incelemelere yer verilecektir.

Anahtar sözcükler: Türk Dili, söz varlığı, organ adları, ortopedik engellilik, Tarihî-Türkçe metinler.

Vocabulary Based On The Concept Of 'Orthopedic Disability' In Historical Turkic Languages

Abstract: To ensure that they are not sure of the vocabulary surrounding various conceptual fields as various suffixes in the root as an agglutinative language, the Turkic language, which came with the changes it experienced in the historical process and various branches that occurred in the unity of these changes, which was documented for the first time in writing with the Orkhon Inscriptions. It contains primarily religious terms, clothes, food and beverage names, kinship names, myths, legends, tales, proverbs, etc. Turkic language, which contains vocabulary elements based on various conceptual fields in its categories, has a richness in terminology. One of the rich terminological categories in the Turkic language is the 'organ names' category. In this category comes the concept of 'orthopedic disability', which has various medical sub-headings. In this respect, the present study consists of thematic and linguistic analyzes based on the terms within the concept of 'orthopedic disability', witnessed by historical Turkic texts. In the study, firstly, information will be given about the terms that are in the concept of 'orthopedic disability' medically, and then studies based on the words in 'orthopedic disability' will be given.

Keywords: Turkic language, vocabulary, organ names, orthopedic disability, historical-Turkish texts.

Giriş

Türk dili, söz varlığı bakımından geçmişten bugüne geniş bir kelime hazinesine sahiptir. Bu söz varlığının içerisinde Türk dilinin gelenek ve göreneklerini, inanç sistemlerini yansıtan *dinî terimler*, *kiyafetler*, *yiyecek- içecek adları*, *akrabalık adları*, *mitler*, *efsaneler*, *masallar*, *atasözleri*, *bilmeceler*, *tekerlemeler*, *nazar büyü* ve *kutsamalar*, *alkış ve kargışlar*, *küfürler*, *yeminler*, *hakaretler*, *kutlama*, *selamlaşma* ve *vedalaşmaları* da içeren *kalıp sözler* vb. yer almaktadır. Yukarıda sayılanlara eklenebilecek bir kavram da organ adlarıdır. Bedenle alakalı sözleri barındıran organ adları o dilin asli söz varlığı içerisinde değerlendirilmektedir. Durgut (2013, s. 27) bu durum hakkında insan vücudundaki organlarda görülen eksiklik, kusur ve sakatlıkları ifade eden sözlerin de dillerin söz varlığı açısından ayrı bir öneme sahip olduğunu ve dolayısıyla el, kol, ayak, bacak, parmak, baş, göz, dil, kulak vb. organlarla ilgili kusurları (engelleri) ifade eden sözlerin Eski Türkçeden beri yaygın bir kullanım alanı bulunduğunu belirtmektedir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü - Trabzon/Türkiye, e-posta: hasanisi@yahoo.com.tr; hasanisi@trabzon.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7269-3596.

** Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı - Erzurum/ Türkiye, e-posta: sumeyra.alan@erzurum.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4406-2022.

Türkçe Sözlükte, *engelli* ifadesi ‘doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duyuşsal veya sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmiş, toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılama güçlükleri çeken kimse’ (TS 713) anlamına gelmektedir. *Engelli* adı verilen kişilerin sahip olduğu engel türleri; *zihinsel, işitme, görme, ortopedik, dil ve konuşma, ruhsal ve duyuşsal hastalık, süreğen hastalık, dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu* olmak üzere sekiz gruba ayrılmaktadır (URL-1). Bu grup arasında yer alan *ortopedik engelli* olma durumu, çalışmamızın kavram alanını oluşturmaktadır. Ortopedik engel ve ortopedik engelli kavramları en geniş tanımıyla aşağıda verilen şekilde ifade edilmektedir.

Doğum öncesi, doğum sırası ve doğum sonrası dönemde herhangi bir nedenle, iskelet (kemik), kas ve sinir sistemindeki bozukluklar sonucu, bedensel yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetme nedeniyle toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılama güçlükleri olan ve korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan kişiye *ortopedik engelli*, bu duruma yol açan durumlara ise *ortopedik engel* denir. 2002 Türkiye Özürlüler Araştırması’na göre ise ortopedik engelli, değişik sebeplerden dolayı (hastalık ve kaza gibi) fiziki (bedeni) yönden engeli olan kişidir. Ayrıca kas ve iskelet sisteminde fonksiyon kaybı olan kişidir. El, kol, ayak, bacak, parmak ve omurgalarında kısalık, eksiklik, fazlalık, yokluk, hareket kısıtlılığı, şekil bozukluğu, kas güçsüzlüğü, kemik hastalığı olanlar, felçliler, Serabral Palsi ve sipina bifida olan engelliler bu gruba girmektedir. (URL-2).

Ortopedik engel türleri ise şu şekilde sıralanabilir:

- Doğuştan Olan Engeller: 1. Doğuştan uzuv eksiklikleri, 2. Doğuştan kalça çıkığı, 3. Çarpık ayak, 4. Doğuştan kol felci, 5. Doğuştan omuriliğin kese şeklinde dışa doğru çıkması (Menin-gomyelose), 6. Yapışık parmak, 7. Doğuştan omurga eğrilikleri, 8. Doğuştan kas hastalıkları.
- Beyin Felci (Spastik Felç, Serebral Palsi).
- Süreğen kemik ve eklem iltihapları.
- Romatizmal hastalıklar.
- Çocuk Felci (Poliomyelit).
- Omurga eğrilikleri.
- Travmatik engeller: 1.Uzuv kaybı (travmatik amputasyon), 2. Kırık kaynama yokluğu, 3. Yanlış kaynamış kırıklar, 4. Eklem sertliği, 5. Travmaya bağlı felçler ve kuvvet kayıpları, 6. Eklem kireçlenmesi.
- Kalıtsal ilerleyici sinir hastalıkları (URL-3).

Buradan yola çıkarak çalışmamızda bedenin işlevini tam anlamıyla yerine getirememesi sonucu ortaya çıkan *ortopedik engel türleri* ve *ortopedik engelliği* ifade eden kelimeler üzerinde duracağız. Ortopedik engel türleriyle alakalı kelime veya ifadeler Türk dilinin tarihî dönem eserlerinden yola çıkılarak incelenecek; ele alınan kelimelerin varsa etimolojik tahlillerine de değinilerek kelimelerin kullanım şekilleri tarihî metinler aracılığıyla örneklendirilecektir.

A- Doğuştan Olan Engeller

Konjenital bozukluklar, intrauterin yaşam sırasında ortaya çıkan yapısal veya işlevsel anomaliler olarak tanımlanabilir. Doğum kusurları, konjenital anomaliler veya konjenital malformasyonlar olarak da adlandırılan bu durumlar doğum öncesi gelişir ve doğumdan önce veya doğumda ya da yaşamın ilerleyen dönemlerinde tespit edilebilir (URL-4). Doğum kusurlarının etiyojisinin çok faktörlü olduğu belgelenmiştir ve bunlar arasında genetik bozukluklar, yetersiz beslenme, TORCHES enfeksiyonu, alkol alımı ve pestisitler, tütün kullanımı, anne zührevi hastalıklar, ileri anne yaşı ve tıbbi hastalık durumları gibi çevresel kirlenmelere maruz kalma yer alır (URL-5). Yaygın doğumsal anomaliler arasında yarık dudak ve damak, PEV, spina bifida ve skolyoz, kifoz ve hiperlordoz gibi spinal deformiteler bulunur. Yarık dudak ve damak, çarpık ayak ve fitiklar gibi bazı konjenital bozukluklar cerrahi ve cerrahi olmayan seçeneklerle tedavi edilebilir. Kalp kusurları, nöral tüp defektleri ve down sendromu gibi diğerleri ise ömür boyu sürecektir etkilere neden olabilir (URL-6).

A.1. Şekil Bozuklukları (Eğrilik, Çarpıklık, Yassılık vd.)

Çalışmada bu grup içerisinde, üç alt başlık söz konusudur.

A.1.1. Egri¹ Adak

Kelime, ‘çarpık ayak’ anlamına gelmekte olup *Saddharmapuṇḍarīka-Sūtra* adlı metinde karşımıza çıkmaktadır.

(1) ... *yme birök egri koṇurmuş erni şışmış yumgak burunlug egri adaklıg kamgı eliglig karagu közlüg kamgı... yme köp özi yarsınçığ ıdıg kirlig bolur yme kartlıg yirniñ uduzlug karını enegülüğ inçip yme takı adın alkançsız tö türlüğ özü etiğlig bolur.*

¹ Çağatay Türkçesi dönemi eserlerinde *egri* kelimesine denk gelen çeşitli kelime ve kullanımlar da tespit edilmiştir. *kej-reftār* (<F.) ‘eğri yürüyüşlü, eğri giden’ LD 440; *kec-reftār* (<F.) ‘eğri giden, tuttuğu yol doğru olmayan, sakat olan; aksak, topal’ BV 119/8, 280/9, FK 571/6, 576/11; *nā-hem-vār* (<F.) ‘eğri, çarpık, biçimsiz’ BV 313/5, FK 232/6, 676/1, MK 19b/10, 38a/7. Ancak referansları verilen dönem eserlerinde geçen bu kullanımlar bir şekil bozukluğunu ifade etmeyip ‘doğru’ kelimesinin zıddı anlamına gelecek şekilde kullanıldığından çalışmaya dâhil edilmemiştir.

“Ayrıca, dudakları şişecek, burnu yassılaşacak, ayakları eğrilecek, elleri bükülecek, gözleri donuklaşacak, yüzü çarpılacak ve tüm vücudu kötü kokulu ve kirli olacak, ülser, irin ve uyuz hastalığına yakalanacak, karın sancısı çekecek ve vücudu diğer her türlü hastalığa yakalanacaktır.” (VerSaddh 20-25).

Dil İncelemesi

Egri adak yapısı sıfat + isim yapısıyla kurulan bir ifade olup ‘çarpık ayak’ anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. *Egri* kelimesi Eski Türkçe *egir-* ‘çevirmek, döndürmek’ fiilinden Eski Türkçe +I(g) ekiyle türetilmiştir. Kelimenin geçtiği en eski kaynak Tonyukuk Yazıtı’dır. Kelime, *ol yerke ben bilge tonyukuk tegürtük için sarıg altun ürünj kümüş kız koduz egri tebi ağı buşuz kelürti* cümlesinde geçmektedir. *Egri tebi* ifadesindeki *egri* kelimesi ‘hörgüçlü (deve)’ (Şirin User, 2010, s. 182) gelecek şekilde kullanılmıştır. Nişanyan, *egri teve* ifadesini ‘kambur, hörgüçlü deve’ biçiminde açıklamıştır (URL-7). Gülensoy, *egri* kelimesinin kökenini *eg-ir-i* <**ēk-* biçiminde göstermiş; ilk tanık olarak Orta Türkçe dönemi eseri kabul ettiği *Kutadgu Bilig*’de yer alan *egri* biçimindeki kullanımını vermiştir (KBS 323). Röhrborn, *adak* kelimesinin kökenini *ad-ak* (?) (UW 45) biçiminde verdikten sonra kelimenin kullanımını dönem eserleri aracılığıyla göstermiştir. Aydın ise bir çalışmasında kelimenin etimolojisiyle alakalı önemli bilgilere değinmiştir. Aydın², *egri teve* ifadesinin Runik sonrası metinlerde tanıklanmadığını ve *egri* sözcüğünün ‘eğri’ anlamı dışında başka bir anlamının bulunmadığını ifade ettikten sonra şu bilgileri verir: “Sözcüğün Uygur metinlerindeki karşıtı *könidir*. Krş. [OTWF 340-341], [UW 358]. Erdal, *egri* sözcüğünü *egir-* fiilinden alır, bunu da *eg-* ‘to bend’ fiilinden -Ur- ekli biçimi sayar. Karahanlı metinlerinde tespit edilen *bükri* sözcüğü de *bük-* fiilinden yine -Ur- ekiyle kurulmuştur [OTWF 340-341]. Röhrborn daha ihtiyatlı davranarak sözcüğün kökünü **egir-* fiilinden alır [UW 358]. Anlaşıldığı kadarıyla *egir-* ~ *enir-* maddesinde (6.3) ‘çevirmek, döndürmek’ anlamlarında olması gereken ve daha çok yünün çevrilip/döndürülüp ip yapılmasını ifade esen fiil gövdesini de *eg-* ‘to bend’ fiilinden almıştır. Hatta Tonyukuk yazıtının 20, 21 ve 29. satırlarında geçen *ney erser* biçiminin Giraud’ca *eniser* okunmasını benimsediğini de belirtir [OTWF 536].” (2013, s. 98). Bu açıklamadan sonra Aydın, bu fikre katılmadığını ve iki fiilin birbirinden farklı eylemleri ifade ettiğini “Bize göre *eg-* ‘eğmek’ fiili ile *enir-* ‘evirmek, çevirmek, döndürmek’ fiilleri aynı değildir. Çünkü her iki fiilde yapılan iş aynı değildir. Belki *enir-* fiilinin kökü için **en-* fiili düşünülebilir” (2013, s. 98) açıklaması ile belirtir.

A.1.2. Kamgı

Kelime, Wilkens sözlüğünde ‘verdrecht, verbogen, verkrüppelt || şaşkın, kafası dağınık, yamuk, çarpık, eğri, sakat’ (2021, s. 326) anlamlarına gelecek şekilde açıklanmıştır. Sözcük, *Divanu Lûgat-it-Türk*’te *kamgı* (DLT I 426), *kamgır-* (DLT II 194) biçiminde tanıklanmıştır.

(1) ... *egri adaklıg kamgı eliglig karagu közlüg kamgı... yme köp özi yarsınçig idig kirlig...*

“Ayakları eğrilecek, elleri bükülecek, gözleri donuklaşacak, yüzü çarpılacak ve tüm vücudu kötü kokulu ve kirli olacak...” (VerSaddh 22-23).

Dil İncelemesi

Clauson, kelimeyi *kamgır-* fiiline referans olarak göstermiş ve kelimenin ilk örneğinin *Divanu Lûgat-it-Türk*’te (DLT I 426) görüldüğünü belirtmiştir. Sonrasında ise kelimenin *Codex Cumanicus* adlı eserde *kamov* ‘buruşuk, eğri’ biçiminde kullanıldığını ifade etmiştir (ED 627b). DTS’de *kamgı* ifadesi ‘bükülmüş, çarpık’ biçiminde açıklanmış DLT I 426’da geçen *kamgı yüzlüg* ‘felçten yüzü bozulmuş’ örneği verilmiştir (DTS 415a). Räsänen, *kamgı* kelimesini ‘eğri, bükülmüş’ (VEWT 229a) biçiminde açıklamış diğer lehçelerdeki kullanım örneklerini aktarmıştır. Erdal ise *kamgır-* fiilinin DLT 363’te yer aldığını ifade ettikten sonra *kamgır-* fiilinin hiçbir şekilde *kam-* fiiline eklenen -gIr- ekiyle oluşturulamayacağını, -gIr- ekinin fiillerin geçişliliğinde herhangi bir etkiye sahip olmadığını belirtir. *Kamgır-* fiilindeki -gır- biçimlendiricisinin -gI+(A)r-’dan gelebileceğini açıklayarak -gIr-’ın kökeninin de eylemsizliği ifade eden -(X)gsA- ve -(X)msIn- ekleriyle paralel olabileceğini savunur (OTWF 539-540). Gülensoy, *kambur* kelimesini ‘sırtta ve göğüste oluşan tümsek’ biçiminde açıkladıktan sonra kelimenin etimolojisini “<? OT. *kamgı* ‘eğri büğrü, çarpık’; *kamgı yüzlüg* ‘çarpık yüzlü’ (DLT) <**kamgı+r* (> *kambur*)” şeklinde yapar (KBS 456). Nişanyan, *kambur* kelimesinin Yunanca *kambylos* ‘sırtı eğri kişi, kambur’ sözcüğünden alıntı olduğunu; bu sözcüğün Eski Yunancada aynı anlama gelen *kámpylos κάμπυλος* sözcüğünden evrildiğini söylemektedir (URL-8).

A.1.3. Yassı Bacak (Bacak Deformitesi)

Çalışmanın bu alt başlığı içerisinde *mayrın* ve *mayruk* ifadeleri ele alınmıştır.

A.1.3.1. Mayrın

² *Eğri* kelimesiyle ilgili ayrıca Aydın’ın *Eski Türk Yazıtlarında Bitkiler ve Hayvanlar* makalesine bakılabilir. Yapılan değerlendirme diğer çalışmayla paralel olduğundan burada konuya tekrar değinilmemiştir. bk. Erhan Aydın (2016).

Sözcük, ‘yassı bacak, sakat’ anlamına gelmekte olup Şeyh Süleymân Efendi Buhârî sözlüğünde (ŞSL 276b) *mayrın* maddesinin altında Nevâyî’nin *Bedâyi’u’l-Vasat* adlı eserinde yer alan bir beyit (BV 321/4) içerisinde gösterilmiştir. Ancak verilen örnekte *mayrın* kelimesi geçmemekte; bunun eş değeri olan *mayruk* kelimesi bulunmaktadır³.

A.1.3.2. *Mayruk*

Divanu Lûgat-it-Türk’te *mayguk* ‘paytak kimse’ (DLT III 175) anlamına gelen kelime, *Ettuhfet-üz-Zekiyye fil-Lûgat-it-Türkiyye*’de *mayruk* biçiminde ‘seyrek ve eğri dişli olan’ (TZ 4a/10; krş. *kulan*) anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. Kelime, Çağatay Türkçesi eserlerinde *mayruk* ‘eğri, ayıplı, topal’ (AL 1019, BV 321/4) anlamındadır. Radloff sözlüğünde *mayruk* biçiminde tanımlanan kelime ‘bükülü, eğri; çirkin; şaş’ (OSTN IV/1988) anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. İfade, Courteille sözlüğünde *mayruk* biçiminde tanımlanırken kelimeye ‘biçimsiz, çirkin; ayakları aksak olan’ (DTO 49) anlamları verilirken sözcük *Senglah*’ta (Seng. 319r27) ‘seyrek ve eğri dişli’ biçiminde açıklanmıştır. Bunlar dışında Radloff sözlüğünde ‘eğri ayaklı’ anlamına gelen *baymak* (OSTN IV/1431) kelimesi de tespit edilmiştir.

(1) *benefşening nige bolmış dimağı munça uluk / kim ol sining hatınga Hindûyî durur mayruk*

“Menekşenin boyu neden bu kadar uzun olmuştur, o onun boyu senin boyunla kıyaslandığında (menekşe senin yanında) sakat bir Hindu gibi kalmaktadır.” (BV 321/4).

Dil İncelemesi

Kelime, Moğolcada *mayga* biçiminde geçmekte olup ‘çarpık bacaklı, yamuk bacaklı, içe kıvrık bacaklı’ anlamında verilmiştir (Lessing, 2003, s. 816). Eyüpoğlu, *paytak* kelimesinin Farsça *piyâde* kelimesindeki /p/ sesinin Arapça *beydâk* (*satrançta yaya giden*) kelimesinde /b/ ya da /f/ sesine dönüşmesi sonucu oluştuğunu belirtmiştir. Eyüpoğlu, Eski Anadolu Türkçesinde *paytak* (*beydâk/baydak/paytak*) kullanımlarını verdikten sonra ifadenin halk ağzındaki açıklamasını ‘iki yana salına salına yıkıla yıkıla yürüyen, çarpık bacaklı’ (1991, s. 552) olarak yapmıştır. Kaçalın de madde başı aldığı *mayruk* kelimesinin kökenini Arapça olarak vermiştir (2011, s. 974). Kelime, Moğolcada *mayrag* biçiminde ‘sadece birkaç dişi kalmış, dişsiz’ (Lessing, 2003, s. 817) anlamında verilmiştir. Tanıklanan bu anlam, aradığımız bağlamdan uzaktır ancak aynı şekilde Moğolcada tanıklanan *taytalca-* fiili ‘kambur ve çarpık bacaklı yürümek; ayaklar içe dönük olarak yürümek’ anlamına gelecek şekilde açıklanmıştır (Lessing, 2003, s. 1189). Tahminimizce bu fiil, Türkiye Türkçesinde kullanılan ‘paytaklamak, paytak paytak yürümek’ fiiliyle eşdeğerdir. Nişanyan, kelimenin Arapça *bâydağ* ‘satrançta piyon, piyade askeri’ sözcüğünden alıntı olduğunu ve bu sözcüğün de Orta Farsça aynı anlama gelen *payâdag* sözcüğünden alıntılı olduğunu ifade eder (URL-9).

B- Beyin Felci

Beyin felci beyindeki kan dolaşımında bir tıkanıklık olduğunda veya beyindeki bir kan damarı patlayıp sızdığına meydana gelir. Patlama veya tıkanıklık kan ve oksijenin beyin dokusuna ulaşmasını engeller. Oksijen olmadan beyindeki dokular ve hücreler hasar görür ve kısa sürede ölür, bu da birçok semptomu yol açar. Beyin hücreleri öldükten sonra genellikle yenilenmezler ve bazen fiziksel, bilişsel ve zihinsel engellerle sonuçlanan yıkıcı hasarlar meydana gelebilir. Beyne mümkün olan en kısa sürede uygun kan akışının ve oksijenin geri kazandırılması çok önemlidir. Erken inme semptomlarının aralığı ve şiddeti önemli ölçüde değişir, ancak ani başlangıcın ortak karakteristik semptomunu paylaşırlar. Beyin felcinin yaygın belirtisi ve semptomları şunları içerir: yüzün düşmesi, kollarda güçsüzlük, koordinasyon kaybı, ani görme sorunu, ani kafa karışıklığı, konuşma güçlüğü, ateş, mide bulantısı (URL-10). Bu belirtiler kollar veya bacaklar gibi vücudun diğer kısımlarını da etkileyebilir.

B.1. Yüz Felci

Yüzün bir veya iki tarafındaki kasları hareket ettirememeye yüz felci olarak bilinir. Yüz felci, doğuştan (doğumda var olan) durumlar, travma veya inme, beyin tümörü veya Bell felci (Bell’s palsy) gibi hastalıklardan kaynaklanan sinir hasarından kaynaklanabilir. Sorun yüzün bir veya her iki tarafını da etkileyebilir, yüz hatlarında belirgin bir düşüş ve konuşma, göz kırpması, tükürük yutma, yemek yeme veya doğal yüz ifadeleriyle iletişim kurmada sorunlar olabilir (URL-11). Kaynaklandığı nedene bağlı olarak yüz felci kısa veya uzun bir süre devam edebilir.

B.1.1. Kıyık

İfade, bir engel olarak Eski Uygur Türkçesinde *kıyık* formunda görülürken sözcük, *Divanu Lûgat-it-Türk*’te *kıyık* ‘sözde durmamak, eğrilik; eğrilik, eğri olan’⁴ (DLT III 167) anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır.

(1) *kimniñ közin ağızın yül tartıp kıyık kalmış erser kunduz kayırı suvta kinlep türtüzün küzüngüte körzün kan tomurmakka em yaş tananı sokup suvın alıp uç kata burunka tamızgu ol.*

³ Bahsi geçen beyit için bk. A.1.3.2. *mayruk* maddesi 1. tanık cümlesi.

⁴ İfade, *kıyık kişi* ‘sözünde durmayan adam’ ve *kıyık neñ* ‘eğri olan her şey’ (DLT III 167) örnekleriyle tanıklanmıştır. Verilen örnekler, bağlamdan uzak olması nedeniyle çalışmaya dâhil edilmemiştir.

“Eğer bir kimsenin gözleri ve ağzı cereyan nedeniyle eğrilmişse (felç olmuşsa) (o kişi) kostoreumu⁵ suyla ovup yüzünüze sürmeli ve aynaya bakmalıdır. Burun kanaması için ilaç: Taze susam tanelerini ezdikten sonra suyunu üç kez burnunuza damlatın.” (Heilkunde I 124-127).

Dil İncelemesi

‘Eğri, çarpık’ (Wilkens, 2021, s. 375) anlamına gelen *kıyık* sözcüğü hakkında Clauson ifadenin ‘eğri, eğik kesilmiş’ anlamına gelen *kıy-* kökünden türediğini ifade eder (ED 676). Gülensoy, ‘yonga’ biçiminde açıkladığı kelimenin etimolojisini *<kıy-ık* biçiminde yapar ve kelimenin Orta Türkçe dönemindeki açıklamasını DLT aracılığıyla ‘çayma, çaymak; eğri, eğrilik’ biçiminde aktarır (KBS 419).

B.1.2. Vücutu Kapsayan Felçler (Yatalak Olma)

Yatalak olma, hareket edememe ve hatta dik oturamama olarak ortaya çıkabilen bir hareketsizlik şeklidir. Genellikle iyileşmenin veya aktivitelerin sınırlandırılmasının bir parçası olan invazif olmayan bir tedavi şekli olan yatak istirahatinden farklıdır. Yatalak olmanın daha ciddi sonuçlarından bazıları, tromboz ve kas erimesi (atrofi) geliştirme riskinin yüksek olmasıdır. Yatalak olmak, kas gücü ve dayanıklılık kaybı gibi birçok komplikasyona yol açar. Kontraktürler, kullanılmamaya bağlı osteoporoz ve eklemelerde dejenerasyon meydana gelebilir. Yatağa bağlı kalmak kalp hızında artış, kalp debisinde azalma, hipotansiyon ve tromboemboli gelişme olasılığını artırabilir (URL-12). Türkçe Sözlükte ‘felç, sakatlık vb. bir sebeple yataktan kalkamayan (kimse)’ (TS 2145) anlamına gelecek şekilde açıklanan *yatalak* kelimesinin kullanımına Harezmi Türkçesi döneminde *bökürçü/bükürçi*, *otruk* ve *firâş* biçimlerinde rastlanmaktadır.

B.1.2.1. Bükürçi

Terim, tarihî Türk dillerinde *bükürçi* ‘yatalak’ (ME 11/4) ve *bükürçi bol-* ‘yatalak olmak’ (ME11/4) örnekleriyle temsil edilmektedir. Sözcüğün ayrıca, *bökürçi* şekli de söz konusudur (ME 11/3-4).

(1) *yalğuz koydı anı yalğuz bozdı anı öldürü atdı anı, yerinde öldürdi anı atmak içinde yazmadın atıp urdı anı, tüşürdi urdı anı olturtdı aña otruğ boldı, bükürçi boldı, otruğ bükürçi kıyışdı*

“Onu yalnız bıraktı, onu yalnız bozdu. Onu öldürüp attı, yerinde öldürdü. Onu ok meydanında yanılmadan atıp vurdu. Oturdu ona kötürüm oldu, yatalak oldu. Kötürüm yatalak meyletti.” (ME 11/1-4).

Dil İncelemesi

Türkçede *eğri büğrü* ifadesindeki *büğrü*’nün eski biçimi, *bükri* olmalıdır. Erdal, *eğri* sözcüğünün kökenini *egir-* fiilinden almış, bunu da *eg-* ‘to bend’ fiilinin *-Ur-* ekli biçimi saymıştır. Karahanlı metinlerinde tespit edilen *bükri* sözcüğü de *bük-* fiilinden yine *-Ur-* ekiyle kurulmuştur (OTWF 340-341). Kelimenin kökeni için ayrıca çalışmamızdaki C.1.2. Bükri maddesinde yer alan dil incelemesine bakılabilir.

B.1.2.2. Otruğ

‘Kötürüm, yatalak’ anlamlarına gelen *otruk* ifadesi, *otruk bol-* ‘yatalak olmak’ (NF 221/3; ME 11/3) örneğiyle görülmektedir.

(1) *ol vaqtdın berü Muvaşşaldın un keltürürler andın tenāvul kıtur-men, tēp ayur erdi. Bir yigitniñ anası sōkel erdi taķı üküş sōkellikdin otruğ bolup turur erdi, hēç terindin kōpa bilmez erdi. Bir kün oğlunga aydı: Ey oğlum, bu sōkellikim iñen uzaķ boldı. Sen taķı emgenür-sen, men taķı emgenür-men*

“O zamandan beri Muvassal’dan un getirirler ondan yemek yerim dedi. Bir yiğidin annesi hastaydı. Hastalığı şiddetlenince yatalak olmuştu. Yerinden dahi kalkamaz hâle gelmişti. Bir gün oğluna şöyle dedi: Ey oğlum, bu hastalığım çok uzaklaştı. Sen de ben de zahmet çekiyoruz.” (NF 2212-5).

(2) *yalğuz koydı anı yalğuz bozdı anı öldürü atdı anı, yerinde öldürdi anı atmak içinde yazmadın atıp urdı anı, tüşürdi urdı anı olturtdı aña otruğ boldı, bükürçi boldı, otruğ bükürçi kıyışdı*

“Onu yalnız bıraktı, onu yalnız bozdu. Onu öldürüp attı, yerinde öldürdü. Onu ok meydanında yanılmadan atıp vurdu. Oturdu ona kötürüm oldu, yatalak oldu. Kötürüm yatalak meyletti.” (ME 11/1-4).

Dil İncelemesi

Burslan (1934, s. 207), *Nehc-ül-Ferâdis’ten Derlenen Türkçe Sözlük* adlı makalesinde *otruk* kelimesini ‘yatalak’ biçiminde açıklamış ve kullanımını örneklendirmiştir. Gülensoy, madde başı aldığı *oturak* kelimesini ‘oturulacak yer veya

⁵ Kunduzun cinsiyet bezlerinden elde edilen bir ürün olması sebebiyle halk arasında *kunduz hayâsı* olarak da bilinmektedir. Vanilya, ahududu, çiçeksi ipuçlarıyla kokulu bir kombinasyonu bünyesinde barındıran bu madde olan esas olarak parfüm yapımında kullanılmaktadır.

şey’ biçiminde açıkladıktan sonra kelimenin etimolojisini < *otur-* (ET. *olur-*)+-ak (krş. ET. *oturuğ*→*otruğ* ‘ada’)⁶ biçiminde vermiştir. Sonrasında kelimenin kullanım şekillerini ve anlamlarını sıralayan Gülensoy *oturak* kelimesini 6 farklı anlama gelecek şekilde açıklamıştır. Verilen ilk açıklama, çalışmamız bağlamında aradığımız kelime olan ‘kötürüm’ biçimindedir (KBS 517).

B.1.2.3. *Şāhib-firāş*

Köken noktasında Türkçe ve Moğolca dışında, Arapça ve Farsça terkiplerden oluşan ortopedik engel kavramı, *şāhib-firāş bol-* ‘yatağa düşmüş hasta olmak, çok hasta olmak, yatalak hasta olmak’ (NF 415/13) örneğinde görülmektedir.

(1) *bu arada men sökel boldum, bir ayka tegi töşekke yatıp şāhib-firāş boldum* “Bu arada ben hastalandım bir aya yakın yatağa düşüp yatalak oldum.” (NF 415/12-13).

Dil İncelemesi

Arapça + Farsça iki kelimenin birleşiminden oluşan *şāhib-firāş* kelimesi, Steingass sözlüğünde *şāhibi firāsh* biçiminde tanıklanmış ve ‘bedridden || yatalak’ biçiminde açıklanmıştır (Steingass 778b).

C- Omurga Eğrilikleri

Omurga, doğal ve sağlıklı eğrilikleri nedeniyle yandan bakıldığında yumuşak bir 'S' şekline sahip olmalı; arkadan bakıldığında, omurga sırtın ortasından aşağıya doğru düz bir şekilde uzanmalıdır. Omurga doğal olarak kavilidir. Bu kavis onu daha güçlü, daha esnek yapar ve hareket sırasında ortaya çıkan mekanik stresi daha iyi dağıtabilir. Omurganın üç ana bölümü bulunmaktadır: servikal (boyun), torasik (orta ve üst sırt) ve lomber (alt sırt), her biri karakteristik bir eğrilik tipine sahiptir. Lordoz ve kifoz terimleri, omurganın doğal eğrilerini ifade eder ve bu eğriler normal aralığın dışına düştüğünde, durum ‘lordoz’ ve ‘kifoz’ olarak da adlandırılır. Boyunda (servikal omurga) ve sırtın alt kısmında (lomber omurga) normal lordotik eğriler bulunur. Lordotik eğriler vücudun merkezine doğru öne doğru eğilir. Göğüste (torasik omurga) normal kifotik eğriler bulunur. Kifotik eğriler vücudun merkezinden uzağa doğru bükülür. Omurganın sağlıklı ve doğal lordoz ve kifozu, omurgayı hizada tutarak sağlığını ve biyomekanik yapısını korumaya çalışır. Bu eğrilerden bir veya daha fazlasının kaybı omurgayı ve vücudun diğer bölgelerini çeşitli şekillerde etkileyebilir (URL-13). Lordoz, kifoz ve skolyoz olmak üzere üç ana omurga eğriliği bozukluğu türü mevcuttur. Lordoz, Swayback olarak da adlandırılan lordozlu bir kişinin omurgası, sırtın alt kısmında önemli ölçüde içe doğru kıvrılır. Kifoz, anormal şekilde yuvarlaklaşmış bir üst sırt ile karakterize edilir (50 dereceden fazla eğrilik). Skolyoz ise; bireyin omurgasında yana doğru S şeklinde veya C şeklindeki bir eğrilikle tarif edilir (URL-14).

C.1. Skolyoz, Kifoz

Skolyoz, omurganın yana doğru eğriliğini ve kendi etrafında dönmesini anlatan bir terimken kifoz sırt bölgesinde yapısal olarak artmış kamburluğu anlatmak için kullanılan bir terimdir. Kifozda torakal eğrilik normal sınırlardan daha fazladır. Kifoz, derecesine göre düşük dereceli (postural roundback gibi) ve geniş dereceli (angular gibbus deformitesi, konjenital kifoz, Pott hastalığı ve en bilinen şekli Scheuermann) olmak üzere ikiye ayrılır (Yaman ve Dalbayrak 2013, s. 61).

C.1.1. *Art*

Wilkens sözlüğünde *art* kelimesi ‘ense, sırt, arka; büyüme, kambur Skt. *gaḍu*’nun eş değeri (MW 342); yardım, destek, destekleme; geçit, dağ geçidi, dağın üst kısmı, dağ silsilesi, sıradağ, sıradağlar’ (2021, s. 66) biçiminde tanıklanmıştır. Taranan dönem eserlerinde *art* sözcüğü, *tuṅraḳ artlarının* (Tot 1064), *art basut bol-*(BT XXV 1238, 1429), *art basut boldaçı* (BT XXV 3047-3048), *atıkımsınmayuk atıḡ bulsar art sayu mayakayur* (ETŞ 34/5) biçiminde ‘kambur’ anlamından uzak kullanılmıştır. Kelime aynı şekilde *Uigurisches Wörterbuch*’ta ‘1. ense, sırt, arka; 2. dağ silsilesi, sıradağ, dağlar; 3. yardım, destek, (yardım için) yanında bulunma’ (UW 265-266) anlamlarında gösterilmiştir.

C.1.2. *Bükri*

Türkçe Sözlükte ‘bel veya göğüs kemiğinin eğrilmesi, raşitizm sonucu sırtta ve göğüste oluşan tümsek, kambur zambur’ (TS 1052) biçiminde açıklanan *kambur* kelimesi, Eski Türkçe döneminde *bükri*, *bügri*, *bükürü* biçimlerinde karşımıza çıkmaktadır. Wilkens sözlüğünde ‘gebeugt, niedergedrückt || eğilmiş, bükülmüş’ (2021, s. 212) anlamları verilen *bükri* sözcüğü, Eski Uygur Türkçesinde BT IX’da *bügri* biçiminde tanıklanmıştır. Kelime, Harezmi Türkçesinde *arḳası bükrer-* ‘(sırtı) kamburlaşmak’ (NF 274/17) ve *egri arḳa* ‘kambur’ (İML 141) şeklinde gösterilmiştir. Kıpçak Türkçesinde *bügri*, *bükri* ‘kambur’ (TZ 4a/10) ve *bükürü* biçiminde tanıklanan kelime ‘eğri, kambur’ (CC 50a/16, 58b/13, Kİ 34) anlamlarına gelecek şekilde açıklanmıştır. Ayrıca *bükrey-* ve *bükürü-* (TZ 6b/13) kelimeleri de ‘kamburlaşmak’ anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. Çağatay Türkçesi dönemine geldiğimizde ise *bügre-* (AL 1023, 1024) ve *bügri* (ÇFK 24b/17, 25a/8) ifadeleriyle karşılanmıştır. Ayrıca ‘kambur’ kelimesi için bu dönemde *kāl* (ŞHD 129/1), *kec* (FK 97/4, LM

⁶ Kelimenin ‘ada’ anlamına gelen kullanımları ve tanıkları çalışmamızın bağlamı dışındadır (Bu anlam için ayrıca bk. Räsänen, 1969, 367, Clauson, 1972, 65b, Grönbech, 1992, 148, Schöning, 2007, s. 184, Eren, 1999, 2, Kaman, 2019).

1511), *kej* (FK 232/1-7), *kışık* (ŞSL 247b), *kündalan* (FK 51/5), *kündelen* (ŞSL 262b, *kündelen* LD 259/3), *tolalık* (ŞSL 124b), *tümpek* (ŞSL 127a), *egri* (LM 446, 481), *ëgri* (AL 420, GT 9/2, 14/5, 184/9 vd.), *igri* (ŞSL 56a, BV 219/2, 643/6, BD 40/2, LD 302/3, 488, 505 vd., MÜN 783a/7, 796a/27, FK 232/5, 477/3, 563/2 vd., MK 15a/4); *egrim* (ŞSL 17b), *ham* (BV 28/6, 120/5, 196/4 vd., BD 20/2, 45/5, 80/1 vd., HBD 129/3, 153/2, LD 62/3, 270/1, 356/2 vd., FK 76/1, 411/6, 579/2 vd., ŞHD 124a/11, 124a/13, 158b/12 vd., MK 51b/13, 95b/4, LM 349, 1151, 1280 vd.), *hamîde* (LM 698, 3533), *iñi-* (ŞSL 64a), *kad-ham* (<Ar.+Far.) (FK 409/4), *küj*⁷ (<F.) (BV 222/1), *nigün-kad* (<F.) (BV 137/5) kelimeleri kullanılmıştır.

(1) *takı yime ... bügri ... kerti ... .. belgürtir ... amtıki kişiler*

“Ve yine ... eğri ... zuhur ettirir ... şimdiki insanlar,” (BT IX 101,28-32).

(2) *‘Ariflerde biri aytur kim: İblisni kördüm, ‘Arafât tağı üze âdemî suratınğa bolup teni aruk, yüzi sarıg, arkası bükrermiş, közindin qatarât ve ‘abârat yaşlar akar. Men aydım: Yâ me‘lün, ne üçün yıglarsın? tédim erse, İblis-i la‘în aydı*

“Ariflerden biri şöyle rivayet etti: İblisi gördüm. Arafat dağı üzerinde insan suretinde olup bedeni güçsüz, yüzü sararmış, sırtı kamburlaşmış, gözünden gözyaşları ve damlalar akıyordu. Ey lanetlenmiş, neden ağlıyorsun? deyince kovulmuş şeytan şöyle cevap verdi” (NF 274/16-275/1).

(3) *ikinci teyemmüm kılğan kişinin imâmlığı vuzû kılğan kişiğe üçünçi örükge mesh kılğan kişinin imâmlığı ayakını yuğan kişiğe törtünçi oturup okuğan kişinin imâmlığı ve takı bili bügri kişinin imâmlığı uraturğan kişiğe*

“İkinci teyemmüm alan kişinin imamlığı abdest alan kişiye üçüncü örüğe mesh yapan kişinin imamlığı ayağını yıkayan kişiye dördüncü oturup okuyan kişinin imamlığı ve kambur kişinin imamlığı yüz vuran (secde eden) kişiye.” (ÇFK 24b/15-17).

Dil İncelemesi

‘Kambur’ anlamına gelen kelime, Radloff sözlüğünde *bükre-* ‘kambur yapmak, eğmek’ (OSTN IV/1880, Vámb. 248), *bükrey-* ‘bükülmüş, eğilmiş olmak’ (OSTN IV/1180), *bükri* ‘kambur’ (OSTN/1180, Bdg. I 287), *bükür* ‘kambur’ (OSTN IV/1878), *bökür* ‘kambur’ (Vámb. 249), *bükür-* ‘bükülmek, eğilmek’ (OSTN IV/1878, Vámb. 249) biçiminde tanıklanmıştır. Starostin vd. madde başı aldığı *bük-* fiilinin anlamını ‘1. eğmek, bükmek 2. bir şeyi eğmek, bükmek, sarmak’ biçiminde vermiş; fiilin tarihî ve çağdaş lehçelerdeki kullanımlarına değinmişlerdir (EDAL 361). Clauson madde başı aldığı ‘bükülmüş, eğri, kambur’ anlamına gelen *bükri* kelimesinin muhtemelen *bükür-* fiilinden; bu fiilin de *bük-* fiilinden geldiğini savunmaktadır (ED 328b). Kaçalın *bügre-* kelimesinin etimolojisini <*bük-ür+e-* biçiminde yapmış; kelimenin kökenini *bük-* fiiline bağlamıştır (2011, s. 370). Räsänen madde başı aldığı *bük-* fiilinin açıklamasını ‘bükmek’ biçiminde yaptıktan sonra Orta Türkçe dönemi içinde ‘eğilmiş, bükülmüş’ anlamına gelen *bükri* kelimesinin varlığından bahseder (VEWT 91b-92a). Sevortyan, madde başı aldığı *bük-* fiilinin tarihî ve çağdaş lehçelerde kullanım şekillerini verdikten sonra *bükri* kelimesinin *bögri*, *bögrü*, *bügri* biçimlerine değinir ve bu kökle oluşturulan diğer kelimelerden bahseder (ESTY 2, 290-293). Starostin, *bük-* biçiminde madde başı aldığı fiili ‘1 eğmek, bükmek. 2. eğmek, bükmek, bir şeyi sarmak’ anlamlarına gelecek şekilde açıklamış; kelimenin tarihî ve çağdaş dillerdeki kullanım biçimlerini sıralamıştır (EDAL 361). Räsänen sözlüğünde ise kelime *kambur* ‘kambur’ (VEWT 228b) biçiminde gösterilmiştir. Kelime, Moğolca Sözlükte *bögtür* biçiminde geçmekte olup ‘büküm, eğilme, eğim, kıvrım; eğri, kıvrık, kambur’ anlamlarına gelecek şekilde açıklanmıştır. Ayrıca *böküger* ‘bükük, kıvrık, öne eğilmiş, kambur’ ve *böküy-* ‘bükülmek, aşağıya eğilmek, eğilmek, başını eğmek, baş eğerek selamlamak, kamburunu çıkarmak, kamburlaşmak’ kelimelerine de rastlanmıştır (Lessing, 2003, s. 202-203). Burslan (1934, s. 179) ise *bükürmek* kelimesini ‘kamburlaşmak’ biçiminde açıklamış ve kullanımını örnekendirerek kelimenin kökeninin Türkçe olduğundan bahsetmiştir. Gülensoy ise kelimenin etimolojisini *bükürü* < *bü-k-* ‘engel olmak’ + *-rü* [karşılığı Türkiye Türkçesi *bügrü*: eğri bügrü < *böge-rü*] şeklinde verir. *Büget* ‘su birikintisi’ maddesi özelinde <*böge-+t* eki bügrü ‘kambur, tümsek, eğik, bükülmüş’ anlamına gelecek şekilde açıkladığı kelimeyi < **bü-k-ir-i(ü)* biçiminde tahlil eder. Buna ek olarak ‘kamburlaşmış’ anlamına gelen *bügelez* kelimesinin varlığına da değinerek kelimeyi < *böge-* ‘önünü kesmek’ + *-l(e)z* biçiminde çözümler (KTS 130, 131-132).

C.1.3. Çökeri

Tortikollis veya eğri boyun, boynun öne ve yana doğru hareketini yaptıran sternokleidomastoid (SKM) kasının hafif kasılı durmasıyla oluşan; boynun rotasyonel deformitesine bağlı başın bir yana eğilmesi ile karakterize edilen klinik bir bulgudur (Oğuz & Altınel Açoğlu 2019, s. 83-84). ‘Eğri boyun’ anlamına gelen kelimeye *çökeri* biçiminde *Lugat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî*’de (ŞSL 157a) ‘eğri boyun, çökeri’ olarak rastlanmıştır. Bu kelime dışında *Gülistan Tercümesi*’nde geçen *bükri boyuñ* ifadesi de ‘eğri boyun’ (GT 182/8) anlamını taşımaktadır.

(1) *bir qarî hatun boyadı saçların / aytım ana ey analarğa ana / mekr ile saç bolsa yüzün-dék kara / bükri boyuñı tüze bilmes sên-â*

⁷ *küj* (<F.) ‘crooked, curved, bent in two || eğri, kıvrılmış, iki büküm’ (Steingass 1061b).

“Bir yaşlı kadının saçlarını boyadığını görünce ona şöyle dedim: Ey annelerin annesi saçın hileyle yüzün gibi kara yapsan dahi eğri boynunu düzeltemezsin.” (GT 182/6-8).

C.1.4. Maşaktan

Terim, ‘kambur’ anlamında *maşaktan* (OSTN IV/2059) formunda tanımlanmaktadır.

Dil İncelemesi

Erbay, tezinde kelimenin Vámbéry’de *maşakdan* biçiminde ‘kambur’ (2008, s. 497) anlamına gelecek şekilde kullanıldığından bahsetmektedir. Ancak Vámbéry’nin sözlüğü incelendiğinde kelimenin anlamının ‘der Köcher; carquois || ok kutusu, sadak (Alm. ve Fr.)’ biçiminde verildiğini görmekteyiz⁸. Dolayısıyla Vámbéry’de yer alan *maşakdan* kelimesi bu anlamıyla çalışmamızın kapsamından uzaktır.

C.1.5. Kıyır

Terim, ‘eğri, eğri büğrü, kambur’ (CC 58b/12-13) anlamında *kıyır* şeklinde temsil edilmektedir.

Dil İncelemesi

Starostin, madde başı aldığı **kiy-* fiilinin açıklamasını ‘bükülmüş, eğik’ biçiminde yaptıktan sonra kelimenin tarihî ve çağdaş Türk dillerindeki kullanım örneklerini sıralar ve Eski Türkçede aynı kökten geldiğini düşündüğü *qıyraq* kelimesinin açıklamasını ‘kavisli hançer’ biçiminde verdikten sonra Moğolcadaki kullanım biçimini *kigira*, *kiygara* sözcükleriyle verir (EDAL 823). Räsänen, madde başı aldığı *kın* kelimesinin anlamını Eski Uygur Türkçesi için *kın* ‘scheel || şaşı’; Orta Türkçede ise *kınır* biçiminde gösterdiği kelimenin açıklamasını yine aynı anlama gelecek şekilde ‘scheel, schielend || şaşı’ vermiştir. Räsänen, Çağatay Türkçesinde ve Tarançi diyalektinde ise *kiyir* biçiminde verdiği kelimeyi ise ‘schief, steif || eğri, sert’ (VEWT 264-265) olarak aradığımız anlama gelecek biçimde açıklamıştır. Clauson, madde başı aldığı *kıyır* kelimesini ‘eğri’ biçiminde açıkladıktan sonra kelimenin aslen gözlerdeki şaşı bakışı ifade etmek için kullanıldığını daha sonra daha genel manada ‘eğri’ anlamını veren ‘eğri (kılıç), eğri (yol)’ (ED 639b) gibi ifadelerde kullanıldığını belirtmiştir. Sevortyan, madde başı aldığı *kınır* kelimesini 4 farklı anlama gelecek şekilde açıklamıştır. İlk maddede ‘eğri’ biçiminde açıkladığı kelimenin farklı diyalektlerde (krş. Eski Uygurca *kingi(r)* vs.) ‘eğri; kambur’ (ESTY 6, 221-222) anlamına geldiğini de belirtmiştir.

D- Travmatik Engeller

Travmatik yaralanma, acil tıbbi müdahale gerektiren ani başlangıçlı ve şiddetli fiziksel yaralanmaları ifade eden bir terimdir. Ani yaralanmalar ‘şok travması’ olarak adlandırılan sistemik şoka neden olabilir ve hayat ve uzuvları kurtarmak için acil resüsitasyon ve müdahaleler gerektirebilir. Travmatik yaralanmalar çok çeşitli künt, delici ve yanık mekanizmalarının sonucudur. Motorlu taşıt çarpışmaları, spor yaralanmaları, düşmeler, doğal afetler ve evde, sokakta veya iş yerinde meydana gelebilen ve acil bakım gerektiren çok sayıda diğer fiziksel yaralanmaları içerir (URL-15). Bu yaralanma neticesinde uzuv kayıpları, travmaya bağlı felçler gibi ortopedik engeller meydana gelebilmektedir.

D.1. Uzuv Kaybı (Travmatik Amputasyon)

Amputasyon, parmak, ayak parmağı, el, ayak, kol veya bacak gibi bir vücut parçasının kaybı veya çıkarılmasıdır. Hareket etme, çalışma, başkalarıyla etkileşim kurma ve bağımsızlığımızı sürdürme becerinizi etkileyen, hayatınızı değiştiren bir deneyim olabilir. Devam eden ağrı, hayalet uzuv fenomeni ve duygusal travma iyileşmeyi zorlaştırabilir. Bir kişi motorlu taşıt, iş veya endüstriyel kaza ya da savaş yaralanması nedeniyle travmatik bir amputasyon yaşayabilir. Travmatik yaralanmalar tüm amputasyonların yaklaşık % 45’ini oluşturmaktadır. Bir vücut parçası ciddi bir kazada kesilebilir veya kopabilir ya da ezilme yaralanması veya ciddi yanıklar nedeniyle kurtarılamayacak kadar kötü hasar görebilir. Doku tahribatı, enfeksiyon veya hastalık bir vücut parçasını onarımı imkânsız kılacak veya kişinin hayatını tehlikeye atacak şekilde etkiliyorsa, bu parça cerrahi amputasyonla çıkarılabilir. Bir vücut parçasına uzun süre kan akışını kesen travma veya hastalık da amputasyon gerektiren doku ölümüne neden olabilir. El ve ayak parmaklarındaki kan damarlarına zarar verebilen ve sonunda kesilmelerini gerektiren donma buna bir örnektir (URL-16). Amputasyon, savaş ve terör eylemlerinde de bir taktik olarak kullanılmıştır; savaş yaralanması olarak da ortaya çıkabilir. Bazı kültürlerde ve dinlerde, küçük amputasyonlar veya sakatlıklar ritüel bir başarı olarak kabul edilmektedir (URL-17).

D.1.1. Çolmak

Kelime, Wilkens sözlüğünde ‘versengtwerden, verstümmeltwerden || alazlanma, (organları keserek) sakatlanma’ (2021, s. 237) anlamlarına gelecek şekilde açıklanmaktadır. Kelime, *Altun Yaruk Sudur V. Kitap*’ta *çolmak* ‘ızdırıp, sıkıntı’ anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır.

⁸ bk. Vámbéry 1867: 337.

(1) *nizvanılıg yiti ootın örtendeçi tınlıglar umuğsuz ınagsız emgekin iyemiz bolmış irinçler sogındılar öz tapça meñü nirvan inçi üze imaho bişinç üç yigirmi etöz tıl köñül çolmakı barçanıñ bir teg tarıkdı*

“Kleşalı parlak alevle yanan canlılar, umutsuz dayanaksız sıkıntı ile sahipsiz kalmış zavallılar, ebedî nirvâna huzuru ile hoş bir şekilde soğudular (serinlediler). 'e-ma-hó beşinci onüç. Ebedî kurtuluş huzuru ile beden dil gönül sıkıntısının hepsi aynı şekilde dağıldı.” (AYS V 0572-0579).

D.1.2. Kınçır

Kelime, *Codex Cumanicus*'ta *kınçır* 'şaşı, şaşı gözlü' (CCII 81a/5) biçiminde tanıklanırken Çağatay Türkçesinde kelimeye *kınçır* 'sakat, bedeninde uzuv eksikliği olan' (OSTN II/860, DTO 552, ŞSL 249a) biçiminde rastlamaktayız.

Dil İncelemesi

Starostin, madde başı aldığı *kınçır* kelimesini beş anlama gelecek şekilde açıklamıştır. İlk 3 maddede kelimenin anlamını 1. eğik, şaşı - tüm kaynaklarda eğri, 2. çirkin, bedensel bir kusuru olan; eksikliği veya hastalığı olan, 3. orantısız, çarpık (ESTY 6 221) biçiminde vermiştir. (2) numaralı madde, aradığımız anlamla tam uyumaktadır. Räsänen, madde başı aldığı *kınçır* kelimesinin görüldüğü dönemi Çağatayca olarak göstermiş ve kelimeyi 'tek gözlü, şaşı; fiziksel bir kusuru olan, şekilsiz' (VEWT 264b) anlamlarında göstermiştir.

G.2. Travmaya Bağlı Felçler ve Kuvvet Kayıpları Neticesinde Oluşan Sakatlıklar

'Hareket edememe, dokunmayı hissedememe veya bedensel duyumları kontrol edememe' anlamına gelen *felç*, birçok şekilde meydana gelir ve bir kişinin hareketsiz kalma derecesi, fizik tedavi, sağlıktaki değişiklikler ve tamamen şans vücudun fiziksel hasara tepki verme şeklini değiştirdikçe değişebilir. Gerçekte, pek çok felç türü vardır çünkü vücudun yaralanabileceği sayısız yol vardır. Bununla birlikte, vücudun etkilenen kısmı ile ilgisi olan dört ana felç kategorisi vardır. Monopleji, vücudun tek bir bölgesinin, en tipik olarak bir uzuvun felcidir. Monoplejili kişiler tipik olarak vücutlarının geri kalanı üzerinde kontrol sahibidirler, ancak etkilenen uzuvda hareket edemez veya hissedemezler. Hemipleji, vücudun aynı tarafındaki bir kolu ve bir bacağı etkiler. Hemipleji ile felç derecesi kişiden kişiye değişir ve zamanla değişebilir. Parapleji, bel altı felci anlamına gelir ve genellikle her iki bacağı, kalçayı ve cinsellik ve boşaltım gibi diğer işlevleri etkiler. Kalıcı ve tam bir felç olmak olmasa da işlevsellik ve harekette önemli bir bozulma anlamına gelir. Genellikle tetrapleji olarak adlandırılan kuadrupleji, boyun altı felçtir. Gövdenin yanı sıra dört uzuv da tipik olarak etkilenir. Paraplejide olduğu gibi, omurilik yaralanmaları kuadruplejinin önde gelen nedenidir. Omurilik yaralanmalarının en yaygın nedenleri arasında otomobil kazaları, şiddet eylemleri, düşmeler ve spor yaralanmaları, özellikle futbol gibi temas sporlarından kaynaklanan yaralanmalar yer alır. Travmatik beyin yaralanmaları da bu felç biçimine neden olabilir (URL-18).

D.2.1. Aksak

Türkçe Sözlükte 'aksayan, hafifçe topallayan' (TS 57) anlamı verilen *aksak* kelimesinin kullanımına ilk olarak Eski Uygur Türkçesinde Suv IV 2399, Suv C 118/10, 300/10, BT V 455, BT IX 52,52, Ern 1 135 ve OstKirche H18'de rastlamaktayız. Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde 'topal' anlamında kullanılan kelime, *Kutadgu Bilig*'de *aksak* (KB I 3238); *Divanü Lûgat-it-Türk*'te *aḥsaḳ* (DLT I 119); *Kur'an Tercümelerinden TİEM73*'te *aḥsaḳ* (TİEM 260r/8, 377v/6) ve *Rylands*'ta *aḥsaḳ* (Rylands 37/38a3) biçimiyle kullanılmıştır. Bununla birlikte DLT I 405/28'de topal ve çolaklar için kullanılan *aḥsaḳ buḥsaḳ* ifadesine de rastlanmıştır. İfade, Harezmi Türkçesi dönemi eserlerinden *Satur Arası Kur'an Tercümesi*'nde *aḥsaḳ* (HKT 343b/3), *Kıyasü'l-Enbiya*'da *aḥsaḳ* (KE 10v/3, 10v/7, 44v/10 vd.) ve *aksak* (KE 111r/16, 130v/13); *Mu'inü'l-Mürîd*'de *aḥsaḳ* (MM 195/3) biçimiyle kullanılmıştır. Kıpçak Türkçesi eserlerinde *aḳsaḳ* biçimiyle *İrşâdü'l-Mülük ve's-Selâtin*'de (İM 368b/4); *Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk*'ta (Kİ 17); *aksak* biçimiyle ise *El-Kavânü'l-Külliyeye Li-Zabti'l-Lûgâti't-Türkiyye*'de (KK 68a/2), *Kitabu Fi'l-Fıkh Bi-Lisani't-Türki*'de (KTF 288a/34); *Ettuhfet-üz-Zekiyye fil-Lûgat-it-Türkiyye*'de (TZ 4a/11); *agsaḳ* biçimiyle ise *Codex Cumanicus*'ta (CC I 50a/8) yer almıştır. Çağatay Türkçesi eserlerinden *Senglâh*'da *aksag/k* (Seng. 45r28); *Lugat-i Çağatay ve Türkî-i Osmâni*'de *aḥsaḳ* (ŞSL 6b) ve *aksag* (ŞSL 16b); *Bedayi'u'l-Vasat*'ta (BV 320/8), *Nevâdirü'n-Nihâye*'de (530/8); *Muhammed bin Ahmedü'z-Zâhid'e Ait Çağatayca Bir Fıkh Kitabı*'nda (ÇFK 69a/6) *aksak* biçimiyle kullanılmıştır.

(1) ... *aksak* çolak közsüz teglük bolmışların tilin t(e)rs tetrü çulvu sözlemeklerin tıtagınta yüz agın kevgek bolmışların

“Çarpık, kısır, aksak, çolak, kör₂ olduklarını, dil(leri) ile (onlara) yalan yanlış iftiralar söylemeleri sebebiyle sağır, dilsiz ve kekeme olduklarını...” (Suv IV 2399-2402).

(2) *kamağ aksak teglök beçelig örmen uduz kişiler*

“Hepsi topal, kör, yaralı, kalçasından sakat, ülserli ve uyuz kişiler.” (BT V 455).

(3) *ol kişi evinte teglök yüz agın aksak çolak kal iglik toğalıg bolmazun*

“Bir kişi evinde kör, sağır, dilsiz, topal, çolak, deli, hasta olmasın.” (UW 83).

(4) *telim ögsüzüg kör ya tul tulsakıg / ya közsüz ya oldrum yime aksakıg*

“Bak, burada birçok yetim, dul, aciz, kör, kötürüm ve topallar vardır.” (KB 3238)

(5) *yitmeklik irür müşkil maşadka nidin kim bar / köz hıyre vü tün tıre at aksak u yol burtak*

“Maksada ulaşmak müşküldür; göz bulanık olduğundan gece karanlık, at aksak ve yol sarp.” (BV 320/8).

Dil İncelemesi

Clauson'da *ahsak* kelimesi (ED 95a) *ahsa-* fiilinden türeme bir isim olarak gösterilmiştir. Räsänen, kelimenin etimolojisini < *ahsa-k* biçiminde vermiş; tüm diyaleklerde kelimenin ‘aksak, topal’ (VEWT 9b) anlamında kullanıldığını belirtmiştir. Röhrborn da aynı şekilde kelimeyi *aksa-k (UW 83) biçiminde ele almış ve kelimenin tanıklandığı metin örneklerini sıralamıştır. Sevortyan, *ağsa-ahsa-* fiilinin etimolojisini < *āg-* ~ *ağ-* ~ *āη-* biçiminde yapar (ESTY 1 76). Stachowski, madde başı aldığı *aksamak* maddesini ‘hinken || topallamak’ biçiminde açıklamış etimolojisini de Sevortyanla paralel biçimde (Türkmençe *āg-*; Türkiye Türkçesi diyaleklerinde *ag-*) yapmıştır (KEWT 57b). Gülensoy da *aksak* kelimesini ‘topal’ anlamına gelecek şekilde açıkladıktan sonra etimolojisini <*aksa-k* biçiminde vermiştir (KBS 18).

D.2.2. Beçel

Derleme Sözlüğünde ‘sakat insan veya hayvan’ (DTSöz II 593) anlamı verilen *beçel* (*beçal*, *beçıl*) kelimesine ilk olarak *beçel* biçiminde Eski Uygur Türkçesinde Ern 1 135, BT IX 52,52, *beçelig* ‘sakatlık’ biçiminde ise BT V 456’te tanıklanmıştır. Kelime, Wilkens sözlüğünde ‘kalçadan (itibaren) sakat, kötürüm; sakat, topal’ (2021: 153) biçiminde açıklanmıştır. ‘Sakat, topal’ anlamına gelen *beçel* kelimesi *Codex Cumanicus*’ta *bēçel* ‘kalçası kırık, topal, sakat’ (CCII 82a/2b, Kİ 29) anlamına gelecek şekilde tanıklanmıştır. Çağatay Türkçesi eserlerinde ‘sakat’ anlamına gelen *beçel* kelimesi ise tanıklanamamıştır. Ancak dönem eserlerinde aynı anlamı taşıyan başka kelimelerin kullanımı tespit edilmiştir. Bu kelimeler; *alıl* (<Ar.) ‘kör, sakat, hasta’ (LD 148/7, MK 4a/11, 16b/9, 17a/2 vd.); *çıkguğ* ‘sakat, ziyade’ (ŞSL 163a, OSTN III/2108); *ma’lül* (<Ar.) ‘hastalıklı, sakat’ (LM 2774); *muntuğ* ‘sakat, çolak, bir azası eksik insan’ (ŞSL 280a); *sakağ* (<Ar.) ‘sakat, bozuk’ (BV 282/6, LM 2119) biçiminde sıralanabilir.

(1) *kamağ aksak teglök beçelig örmen uduz kişiler kişiler kelip ol suvuğ içser iginta öngedürler*

“Hepsi topal, kör, yaralı, kalçasından sakat, ülserli ve uyuz kişiler o sudan içerlerse hastalıklarından kurtulurlar.” (BT V 455-458).

(2) *tört yıñaktıñkı bursoñ kuvrağlarğa süñ tayağ kalsar iglig yatğu evler itip buşı birser buyanlıg itip buşı birser iglig kemlig bertük beçel tınlıglarıg açınсар ағrınsар*

“Dört cihetteki cemaatlere dayanak olsalar hastaneler inşa edip sadaka olarak verseler, sevap işleyip (?) sadaka olarak verseler, hasta, bereli (bertük), sakat (?) (beçel) yaratıklara ihtimam etseler, acısalar.” (BT IX 52,48-53).

(3) *kad kadaşka uruğka yağı karnı tola ağı kılmış işi kıyıq kılıkı kendü sıyuk kıırıp kaçар kırık kırtışı eski çaruğ bag/у sös beçel özlüg başsız balamut sözlüg ba// kırğuy teg közlüg barçatın қодığıya төзлүг түз*

“Akraba ve torunlara düşmandır. Mideleri zehir doludur. Yaptığı işler yanlıştır. Karakteri, kendisi bozuk. Çılgılık atarak kaçар, kırılır. Görünüşü (bir) eski çizme gibidir. O doğası gereği birdir. Sakat. Akıl almaz, delice sözleri var. Atmaca gibi gözleri var. O, doğası gereği her şeyden daha düşüktür.” (Ern 1 129-139).

Dil İncelemesi

Kelime, DLT I 392’de *beçel* ‘sünnet edilmiş kadın; hadım edilmiş erkek, iğdiş edilmiş at ve başka hayvanlar’ (Atalay 1985, s. 392) anlamına gelecek şekilde verilmiştir. Ancak Clauson ve Brockelmann kelimeyi ‘büyük klitorisli’ yani ‘hadım edilmemiş’ biçiminde açıklamışlardır. Clauson, kelime hakkında iki anlam arasında herhangi bir bağlantı görmenin zor olduğundan bahsetmiş, DLT I 392’de *bā*’nın seslendirilmediğini iki kelimenin DLT I 392 *beçel* ‘a woman, with a large clitoris; of a man, horse or any other animal, entire (not castrated) || büyük klitorisli olan bir kadın; bir erkek, at veya başka bir hayvanın tamamı (hadım edilmemiş)’ şeklinde telaffuz edilmiş olabileceğini söylemiştir (ED 295a-b). Brockelmann da *Mitteltürkischer Wortschatz nach Maḥmūd al Kāšğarīs Dīvān luğāt at-Turk* adlı eserinde *beçel* kelimesine ‘starkgebaut (Mann, Tier); mit grosser Klitoris (Frau) || güçlü yapılı (insan, hayvan); büyük klitorisli (kadın)’ (MTW 33) anlamlarını vermiş referansı DLT, I, 329 biçiminde sunmuştur. Verilen iki referanstan doğru olanı Clauson’a aittir.

D.2.3. Çolak

Türkçe Sözlük’te ‘eli veya kolu sakat olan (kimse)’ (TS 448) anlamı verilen *çolak* kelimesine ilk olarak *çoluk* biçiminde Eski Uygur Türkçesinde Man III 49/4, Brunc. 74s, OstKirche H18’de rastlanmaktadır. Wilkens’te ‘çolak, lepralı; cüzzamlı (kişi)’ (bk. MMo. çolağ) (2021, s. 238) biçiminde açıklanan *çolok* kelimesi *Divanu Lûgat-it-Türk*’te *çolak* (DLT I 381) biçiminde geçmektedir. DLT’de *çolak* kelimesinin yanı sıra ‘çolak’ anlamında *ketü* (DLT III, 219); ‘eli çolak’

anlamında *çulkuy elig* (DLT III 242); ‘çolak adam’ anlamında *ķuruk er* (DLT I 382) ifadeleri geçmektedir. Harezmi ve Kıpçak Türkçesi eserlerinde *çolak* ya da *çoluk* (*çolok*) kelimesi yer almamaktadır. Çağatay Türkçesi eserlerinden *Senglâh* (Sang. 214v/16) ve *Lugat-i Çağatay ve Türki-i Osmâni*’de (ŞSL 158a) *çolak* biçiminde geçmektedir. Ayrıca *Lugat-i Çağatay ve Türki-i Osmâni*’de *çolak* kelimesinin yanı sıra ‘çolak, çolaklık’ anlamında Arapça bir kelime olan *şell* (ŞSL 203a) ve *muntuk* (ŞSL 280a) kelimelerine de rastlanmıştır. Kelime, *Fethali Kaçar* (FethK 3903) ve *Dictionnaire Turc Oriental*’de (DTO 287) *çolak* olarak yer almaktadır.

(1) *bolmazun ol kişi evinte teglük yüz agın aksak çoluk kal iglig togal(ı)g bolmazun ne üçün teser*

“O adamın evinde ne kör bir adam, ne sağır, ne dilsiz, ne sakat, ne cüzzamlı, ne de akıl hastası olur! Neden böyle olsun ki?” (OstKirche H 16-19).

(2) ... *aksak çolak közsüz teglük bolmuşların tilin t(e)rs tetrü çulvu sözlemeklerin tultagınta yüz agın kevgek bolmuşların*

“Çarpık, kısır, aksak, çolak, kör₂ olduklarını, dil(leri) ile (onlara) yalan yanlış iftiralar söylemeleri sebebiyle sağır, dilsiz ve kekeme olduklarını...” (Suv IV 2399-2402).

Dil İncelemesi

Clauson sözlüğünde *çolak* sözcüğü ‘tek kollu, yani diğeri eksik ya da felçli’ (ED 419b-420a) anlamında *çol- fiilinden türeyen *çoluk* (çolok) kelimesiyle büyük olasılıkla aynı kökten gelmektedir. *çolkuy* ~ *çulkuy* kelimesi için de -ku:y şeklinde bir ekin bulunmadığını belirten Clauson, kelimenin *çolmak* kelimesiyle aynı kökten *çol- kökünden türediğini ifade etmiştir (1972, s. 420). Starostin vd. madde başı aldığı çol- fiilini ‘1. sakat, 2. kötüleşmek, küçülmek, 3. özür, kusur, 4. kısa boylu’ (EDAL 443) biçiminde açıkladıktan sonra kelimenin tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanım örneklerine değinmiştir Doerfer, *çolak* kelimesini madde başı almış ve sözcüğü ‘krüppel, lahm || sakat, topal’ (TMEN III 89) biçiminde açıklamış ve kullanım örneklerini sıralamıştır. Räsänen, madde başı aldığı çol- fiilini ‘sakatlanmak’ biçiminde açıkladıktan sonra *çolak* kelimesinin kullanım örneklerine değinir ve *çolkuy* kelimesine gönderme yapmıştır (VEWT 115a). Gülensoy, ‘çolak, eli veya kolu sakat’ şeklinde açıkladığı *çolak* kelimesinin etimolojisini <*çol- ‘sakatlanmak’+-(a)k biçiminde vermiştir (KBS 179). Erdal, kelimeyi *çol-gAk < çolak; -gAk şeklinde verir (bk. Erdal, OTWF 391-396).

D.2.4. Daşırğa-

Derleme Sözlüğünde ‘hayvanın ayağını taş aşındırıp, acıtırak hayvan yürüyememek’ anlamı verilen *daşırğamak* (*daşırğamağ, daşırkamak*) kelimesine ilk olarak *daşırğa-* biçiminde Çağatay Türkçesi sözlüklerinde rastlanmıştır. Kelime, *Dictionnaire Turc Oriental*’de (DTO 316), ‘topallamak, aksamak’ anlamlarına gelecek biçimde kullanılmıştır (ayrıca bk. OSTN III/1642, Vámb. 288).

D.2.5. Dogulan

‘Topal’ anlamına gelen ve Moğolca *dogulang/dogolon(g)* (Lessing, 2003, s. 409) kelimesinden dilimize geçmiş bir kullanım olan *dogulan* kelimesinin kullanımına Çağatay Türkçesi sözlüklerinden *Fethali Kaçar Sözlüğü*’nde (FethK 4210), *Senglâh*’da (Sang. 225r/13) ve *Dictionnaire Turc Oriental*’de (DTO 321) rastlamaktayız.

Dil İncelemesi

Batjargal (2017, s. 149) *son ek metodu* olarak adlandırılan kelime kök ve gövdesine sözcük türetme eklerinin eklenmesiyle ad ve fiil kök, gövdesinden sıfat türetilebileceğinden bahsetmekte; bu metotla oluşturulan *dogolong* kelimesinin oluşumunu *dogolo +n* (доголо +н "topal") biçiminde göstermektedir. Kowalewski, Moğolca-Rusça-Fransızca sözlüğünde *dogholang* biçiminde verdiği kelimeyi ‘topal’ şeklinde açıklamıştır (KOW 1807). Luvsandëndev, Moğolca-Rusça sözlüğünde madde başı *dogolon(g)* aldığı kelimeyi ‘topal’ biçiminde izah etmiştir (LUV 150a). Doerfer, madde başı aldığı *doğloku* kelimesinin Çağatay dönemindeki karşılığını *doğolan* → Çağ. *aksak* ‘hinkend || topal’ olarak vermiş; kelimenin Moğolcadan Türkçeye ödünçlendiğini belirtmiştir (TMEN I 205). Courteille, DTO’da madde başı aldığı *دوغولان doğolan* maddesinin açıklamasında Moğolların topal birine ‘dogolan’ şeklinde seslendiklerinden bahsetmiştir (DTO 321).

D. 2.6. Kotur

İfade, ‘eğri büğrü, topal’ (OSTN II/609, Vámb. 315, Sang. 283r/25) anlamlarında *kotur* olarak görülür.

Dil İncelemesi

Clauson, kelimeyi insan ve hayvandaki çeşitli deri hastalıkları, scrofula, scurf, kaşıntı uyuz vb. (ED 604a) biçiminde açıklamıştır. Kelimenin kullanımına Çağatay Türkçesi için verdiği *kotur xasta wa da ‘if kalb* ‘hasta, güçsüz (köpek)’ örneği de konumuzun bağlamından uzaktır. Doerfer de Clauson ile paralel olarak *kotur* kelimesini ‘uyuz’ anlamına gelecek şekilde açıklamıştır (TMEN III 1549).

D.2.7. Leng

Farsçada ‘total, aksak’ anlamına gelen kelime, Türk dilinin tarihî dönemlerinden Çağatay Türkçesi eserlerinde kullanılmıştır. Kelimenin *leng* biçimine *Târîh-i Enbiyâ ve Hukemâ*’da, *Târîh-i Mülûk-ı ‘Acem, Münşeat*’ta (TEH 716b/5, 716b/7); *Leylî vü Mecnûn*’da (LM 502); *Fevâidü’l-Kiber*’de (FK 489/2)⁹; *lenk* biçimine ise *Mahbûbü’l-Kulûb*’ta (MK 74a/2) rastlanmıştır. Kelimenin *lüngî* biçiminde kullanımına Çağatay Türkçesi sözlüklerinden *Lugat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî*’de (ŞSL 275a) rastlanırken *Fethali Kaçar* sözlüğünde kelimenin *lenc* (FethK 6770) biçimi tanıklanmıştır.

(1) *bu sefer sin-sin ü menzil yırağ u merkeb leng / yol mahûf iyleme zinhâr arada mesken*

“Bu defa sana kavuşmak için menzil uzak ve eşek total; sakın yolu tehlikeli hale getirme ikisinin arasında mesken bulunmaktadır. / Bu defa yeni bir yaşa kavuşmak için menzil uzak ve eşek total (bu hayat yükünü çeken ben yaşıyım); (ey hayat) sakın yolumu tehlikeli hale getirme çünkü içerde mesken (kalbim) bulunmaktadır.” (FK 489/2).

(2) *râkibğa dağı direng boldı / merkebnîñ ayağı leng boldı*

“Rakibe dahi geç kaldı; eşeğinin ayağı total oldu (sakatlandı).” (LM 502).

(3) *Ve ‘acûzenîñ bir oğlu bar irdi kûr u güng ü kerr ü leng.*

“Ve kocakarının kör, dilsiz, sağır ve total bir oğlu vardı.” (TEH 716b/5).

D. 2.8. *Mayip*¹⁰

Terim, *mayip* (<Ar.) ‘total, kötürüm, sakat’ (OSTN IV/2015) ve *ma’yûb* ‘total, kötürüm’ (Bdg. II 243) olarak görülmektedir. Bu kelimeler dışında, dönem sözlüklerinde ‘kötürüm, sakat, ayağı tutmayan’ anlamına gelen *kötürüm*, *kötrüm* kelimesi de tanıklanmıştır (FethK 6356, DTO 463).

D.2.9. *Topal*

Türkçe Sözlükte ‘bacağındaki sakatlık sebebiyle seker gibi veya iki adımda bir, bir yana eğilerek yürüyen (insan veya hayvan)’ (TS 1991) anlamına gelen kelimeye tarihî Türk lehçelerinde rastlanmamıştır. *Divanu Lûgat-it-Türk*’te ‘total’ anlamında *ķırûğ ağaq* (DLT I 382) ifadesi yer almaktadır. Harezmi ve Kıpçak Türkçesi eserlerinde *total* kelimesi kullanılmamıştır. Çağatay Türkçesi dönemine gelindiğinde ise dönem sözlüklerinden *Lugat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî*’de (ŞSL 112b), *Dictionnaire Turc Oriental*’de (DTO 221), *Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy*’de (OSTN III/1222), ve *Fethali Kaçar* sözlüğünde (FethK 3073) kelimenin *total* biçimindeki kullanımıyla karşılaşılmıştır.

Dil İncelemesi

Hatipoğlu (1974, s. 337) *total* kelimesiyle alakalı ‘genellikle eski kaynaklarda geçmeyen fakat çok yaygın olarak kullanılan ‘top-al’ sözcüğü, “aksayan, kayan, yuvarlanarak yürüyen” kavramlarını vermektedir ki ‘top’ köküyle ‘-al’ ekinden kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim ‘güzel’ sözcüğü de ‘göz-el’ biçiminde kurulduğu hâlde ve çok yaygın olmakla birlikte eski kaynaklarda geçmemektedir.” açıklamasını yapmaktadır.

D.2.10. *Toparlan*

‘Total, aksak’ anlamına gelen *toparlan* ifadesi, Çağatay Türkçesi sözlüklerinden *Lugat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî*’de (ŞSL 112a) rastlanmıştır.

Dil İncelemesi

Gerileyici aykırılışma neticesinde *-il > -rl* yakın aykırılışma ses olayı görülen kelimenin etimolojisi tarafımızca *toparlan < top-al+lan* biçimindedir. *+lan* eki hakkında Güzel (2018, s. 191-192) ekin tarihî ve çağdaş dillerde nadir görüldüğünü ifade etmektedir. Sonrasında eldeki verilerin farklı kaynaklardan gelen fakat çeşitli ses olayları sonucu ses bakımından aynılaştıran birden çok *+lan* ekinin olduğunu gösterdiğinden bahsederek ekin işlevlerini 5 madde altında vermiştir. Bu işlevler; 1. benzerlik, yakınlık bildirme, 2. hayvan adı oluşturma, 3. yansıma kelimelerden çeşitli sıfatlar ve adlar türetme, 4. *+lan-gAn* ekinin daralması sonucu yeni bir yapım eki hüviyetinde kullanılma, 5. *+lanIn* ekinden gelişerek zaman ve durum zarfları türetme olarak sıralanabilir.

Sonuç

⁹ Referans numarası dizinde 589/2 biçiminde verilmiştir.

¹⁰ Kelime, *ma’yûb* (<Ar.) biçiminde Harezmi Türkçesi dönemi eserlerinden NF 326/14, KE 41r/19’da; Çağatay Türkçesi dönemi eserlerinden TEH 706b/19, FK 28/7, 257/8, MK 9a/3, 14b/11, 19a/3 vd. eserlerde de tanıklanmıştır. Ancak referansları verilen dönem eserlerinde geçen bu kullanımlar bir şekil bozukluğunu ifade etmeyip ‘ayıplanmış, ayıplı, bozuk, eksik’ anlamına gelecek şekilde kullanıldığından çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Türk dilinin tarihî dönemleri olan Uygur, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi dönemlerine ait eserler ‘ortopedik engellilik’ açısından incelendiğinde, çalışmada ağırlıklı olarak ‘topal’ anlamına gelen kelimelerin sayısal çokluğa sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu kelimelerden bazılarının kullanımı günümüz Türkçesinde kullanılmaya devam ederken, bazılarının kullanımı ise kullanıldığı dönem ve eserlerle sınırlı kalmıştır. Çalışmada, (*egri adak, kamçı, kıyık, bükürçi, otruk, art, bükri, çökeri, kuyur, çolmak, kınçır, aksak, beçel, çolak, daşırğa, kotur, topal, toparlan*) olmak üzere on sekiz Türkçe sözcük tespit edilmiştir. Eldeki yazıda, Türkçe dışında Farsçada 1 (*leng*), Arapçada 1 (*mayip*), Moğolcada 3 (*mayrın, mayruk, dogulan*) ve Arapça-Farsça unsurlardan meydana gelen 1 (*sahib-fıraş*) sözcük söz konusudur. Ayrıca, çalışmada kökenini tespit edemediğimiz *maşaktan* (?) ifadesi de söz konusudur. İfadenin Türkçe olmadığı nettir. Tüm sözcükler göz önüne alındığında, ‘ortopedik engellilik’ kavram alanı içerisinde Türkçe sözcüklerin baskın oldukları anlaşılmaktadır.

Kısaltmalar

Ar.	Arapça
AdW	Akademie der Wissenschaften
Alm.	Almanca
bs.	baskı
C.	Cilt
Çağ.	Çağatayca
DDR	Deutschen Demokratischen Republik
Ed.	Editör(ler)
F.	Farsça
Fr.	Fransızca
krş.	karşılaştırınız
Mo.	Moğolca
OT.	Orta Türkçe
s.	Sayfa
SGKAO	Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients
SPAW	Sitzungsberichte der Preußischen Akademie der Wissenschaften
Skt.	Sanskritçe
TDK	Türk Dil Kurumu
vd.	ve diğerleri
ZAGA	Zentralinstitut der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft.

Eser Kısaltmaları

AL	<i>Niyāzi, Nevāyi'nin Sözlüğü ve Çağatayca Tanıklar, El Lüğatü'n-Nevā'iyye ve'l İstihādātu'l-Çağatā'iyye</i> → Kaçalın, M. S. (2011)
AYS V	<i>Altun Yaruk V. Kitap</i> → Uçar, E. (2009)
Bdg. I-II	<i>Sravnitelny Slovar Turetsko-Tatarskih Nareçiy</i> → Budagov, L. (1869-1971)
Brunc.	<i>Türkische Bruchstücke einer nestorianischen Georgpassion</i> → Bang, W. (1926)
BT V	<i>Manichäisch-türkische Texte</i> → Zieme, P. (1975)
BT IX	<i>Maitrisimit nom bitig. Die uigurische Übersetzung eines Werkes der buddhistischen Vaibhāṣika-Schule</i> → Tekin, Ş. (1980)
BV	<i>Bedāyi 'u'l-Vasaṭ</i> → Türkay, K. (1988)
CC	<i>Codex Cumanicus</i> → Argunşah, M. & Güner, G. (2015)
ÇFK	<i>Muhammed bin Ahmedü'z-Zahid'e Ait Çağatayca Bir Fıkıh Kitabı</i> → Erbay, F. (2003)
DLT I	<i>Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi I</i> → Atalay, B. (1998)
DLT III	<i>Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi III</i> → Atalay, B. (1999)
DTO	<i>El-Lügatü'l Nevā'iyye ve'l-İstihādätü'l-Çağatā'iyye, Dictionnaire Turc Oriental</i> → Pavet de Courteille, A. (1870)
DTS	<i>Drevnetyurkskiy Slovar'</i> → Nadalyayev V. M., Nasilov, D. M., Tenişev, E. R. & Şçerbak, A. M. (1969)
DTSöz I-XI	<i>Derleme Türkçesi Sözlüğü</i> → (1993)
ED	<i>An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish</i> → Clauson, Sir G. (1972)
EDAL	<i>An Etymological Dictionary of Altaic Languages</i> → Starostin, S., Dybo, A. & Mudrak, O. A. (2003)
Ern 1	<i>Ein uigurischer Erntesege</i> → Zieme, P. (1975)
ESTY	<i>Etimologičeskiy Slovar' Tyurskih Yazıkov</i> → Sevortyan E. V. (1974-1997)

ETŞ	<i>Eski Türk Şiiri</i> → Arat, R. R. (1991)
FethK	<i>Fethali Kaçar'ın Çağatay Türkçesi Sözlüğü</i> → Rahimi, F. (2016)
FK	<i>'Alī Şīr Nevāyī: Fevāyidü'l Kiber</i> → Kaya, Ö. (1996)
GT	<i>Çağatayca Gülistan Tercümesi</i> → Berbercan, M. T. (2011)
HBD	<i>Hüseyin Baykara Divanı</i> → Yıldırım, T. (2002)
Heilkunde I	<i>Zur Heilkunde der Uiguren I</i> → Rachmati, G. R. (1930)
İML	<i>İbni-Mühenâ Lûgati</i> → Taymas, A. B. (1988)
KB I	<i>Kutadgu Bilig I</i> → Arat, R. R. (1979)
KBS	<i>Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü</i> → Gülensoy, T. (2007)
KE	<i>Nāşirü'd-dīn bin Burhānū'd-dīn Rabğūzī, Kıyasü'l-Enbiyā (Peygamber Kıssaları)</i> → Ata, A. (1997)
KEWT	<i>Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch der türkischen Sprache</i> → Stachowski, M. (2019)
Kİ	<i>Abu Hayyan Kitāb al-İdrāk li-Lisān al-Etrāk</i> → Caferoğlu, A. (1931)
KOW	<i>Dictionarie Mongol-Russe-Français</i> → Kowalewski, J. E. (1844-1849)
LD	<i>Lutfi Divanı'nın Türkiye Türkçesine Aktarımı</i> → Bağcı, S. (2019)
LUV	<i>Mongol'sko-russkij slovar'</i> → Luvsandëndev, A. (1957)
ME	<i>Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmud bin 'Omar bin Muhammed bin Ahmed ez-Zamaḥşari, el-Hvârizmi Mukaddimetü'l-Edeb</i> → Yüce, N. (1993)
MK	<i>Mahbübü'l Kulüb</i> → Kargı Ölmez, Z. (1993)
ML	<i>Ali Şir Nevayî, Muhâkemetü'l-Lügatayn</i> → Barutçu-Özönder, F. S. (1996)
MTW	<i>Mitteltürkischer Wortschatz nach Maḥmūd al Kāşğarīs Dīvān lugāt at-Turk</i> → Brockelmann, C. (1928)
MÜN	<i>'Alī Şīr Nevāyī'nin Risaleleri Tārīḥ-i Enbiyā ve Ḥukemā, Tārīḥ-i Mülük-ı 'Acem, Münşeāt Abik, A. D. (1993)</i>
MW	<i>A Sanskrit-English Dictionary, Etymologically and Philologically Arranged with Special Reference to Cognate Indo-European Languages</i> → Monier-Williams, S. M. (1899)
NF	<i>Maḥmūd bin 'Alī, Nehcü'l-Ferādīs, Uşmaḥların Açuq Yolu (Cennetlerin Açık Yolu)</i> → Eckmann, J. (2014)
OstKirche	<i>Altugurische Texte der Kirche des Ostens aus Zentralasien. Old Uigur texts of the Church of the East from Central Asia</i> → Zieme, P. (2015)
OSTN	<i>Versuch eines Wörterbuchs der Türk Dialecte (Oput Slovarya Tyurkskih Nareçiy)</i> → Radloff, W. (1893-1899)
OTWF	<i>Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon</i> → Erdal, M. (1991)
Rylands	<i>Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi</i> → Ata, A. (2013)
Seng.	<i>Sanglax A Persian Guide to the Turkish Language</i> → Muhammed Mehdi Hân (1960)
Steingass	<i>Persian-English Dictionary</i> → Steingass, F. (2005)
Suv C	<i>Uyurca Altun Yaruk</i> → Kaya, C. (1994)
Suv IV	<i>Altun Yaruk IV. Tezginç</i> → Tokyürek, H. (2015)
ŞHD	<i>Şiban Han Divanı</i> → Karasoy, Y. (1989)
ŞSL	<i>Lugat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî</i> → Şeyh Süleymân Efendi Buhârî (1298)
TEH	<i>'Alī Şīr Nevāyī'nin Risaleleri Tārīḥ-i Enbiyā ve Ḥukemā, Tārīḥ-i Mülük-ı 'Acem, Münşeāt Abik, A. D. (1993)</i>
TİEM73	<i>Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi</i> → Ünlü, S. (2004).
TMEN I	<i>Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen. Unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit. 1.</i> → Doerfer, G. (1963)
TMEN III	<i>Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen. Unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit. 3.</i> → Doerfer, G. (1967)
TS	<i>Türkçe Sözlük</i> → (2005)
TZ	<i>Ettuhfet-üz-Zekiyye Fi'l-Lûgati't-Türkiyye</i> → Atalay, B. (1945)
UW	<i>Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien</i> → Röhrborn, K. (1977) & (2017)
Vámb.	<i>Cagataische Sprachstudien</i> → Vámbéry, Á. (1867)
VerSaddh	<i>Zur Alttürkischen Version des Saddharmapuṇḍarīka-Sūtra</i> → Maue, D. & Röhrborn, K. (1980)
VEWT	<i>Versuch eines etymologischen Wörterbuches der Türk Sprachen</i> → Räsänen, M. (1969)

Kaynakça

- Abik, A. D. (1993). *'Alī Şīr Nevāyī'nin Risaleleri Tārīh-i Enbiyā ve Hükemā, Tārīh-i Mülūk-ı 'Acem, Münşeāt.* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig I, Metin.* Ankara: TDK Yayınları.
- Arat, R. R. (1991). *Eski Türk Şiiri.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Argunşah, M. & Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus.* İstanbul: Kesit Yayınları.
- Ata, A. (1997). *Nāşirü'd-dīn bin Burhānū'd-dīn Rabgūzī, Kıyasü'l-Enbiyā (Peygamber Kıssaları) I. (Giriş-Metin-Tıpkıbasım) II. (Dizin)* Ankara: TDK Yayınları.
- Ata, A. (2013). *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası, Giriş-Metin-Notlar-Dizin).* (2. bs.). Ankara: TDK Yayınları.
- Atalay, B. (1945). *Ettuhfet-üz-Zekiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye.* İstanbul: TDK Yayınları.
- Atalay, B. (1998). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I.* Ankara: TDK Yayınları.
- Atalay, B. (1999). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi III.* Ankara: TDK Yayınları.
- Aydın, E. (2016). Eski Türk Yazıtlarında Bitkiler ve Hayvanlar. *Türk Kültürü*, 1, 1-51.
- Aydın, E. (2013). A name given by old Turks for a type of camel: ağri tawā / Eski Türklerin Bir Deve Türüne Verdiği Ad: ağri tawā. *Tyurkskaya Runika: Yazık, İstoriya, Kul'tura (K 120-letiyu deşifrovki Orhono-Yeniseyskoy Pis'mennosti, Materialı Mejdunarodnoy Nauçnoy Konferentsii)*, vol. 2. Abakan, 2013, 97-99.
- Bağcı, S. (2019). *Lutfi Divanı'nın Türkiye Türkçesine Aktarımı.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bang, W. (1926). Türkische Bruchstücke einer nestorianischen Georgpassion. *Le Muséon*, Brüksel: Louvain, 39, 41-75.
- Barutçu-Özönder, F. S. (1996). *Ali Şir Nevayī, Muhākemetü'l-Lügateyn.* Ankara: TDK Yayınları.
- Batjargal, B. (2017). *Moğolca Türkçe Gramer Terimleri Sözlüğü.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Berbercan, M. T. (2011). *Çağatayca Gülistan Tercümesi (Gramer-Metin-Dizin).* (Yayımlanmamış Doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Brockelmann, C. (1928). *Mitteltürkischer Wortschatz nach Maḥmūd al Kāşğarīs Dīvān lugāt at-Turk.* Leipzig: Otto Harrassowitz.
- Budagov, L. (1869-1971). *Sravnitelnyy Slovar Turetsko-Tatarskih Nareçiy.* 1-2, Sanktpeterburg: Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk.
- Burslan, K. (1934). Nehc-ül-Ferâdis'ten Derlenen Türkçe Sözcükler. *Türkiyat Mecmuası*, 4, 169-250.
- Caferoğlu, A. (1931). *Abu Hayyan Kitâb al-İdrâk li-Lisân al-Etrâk.* İstanbul: Evkaf Matbaası.
- Clauson, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish.* Oxford at the Clarendon Press.
- Derleme Türkçesi Sözlüğü* (1993). I-XI. Ankara: TDK Yayınları.
- Doerfer, G. (1963). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen. Unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit. 1. Türkische Elemente im Neupersischen von Gerhard Doerfer.* Wiesbaden. (Akademie der Wissenschaften und der Literatur [Mainz]. Veröffentlichungen der Orientalischen Kommission. 19.)
- Doerfer, G. (1967). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen. Unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit. 3. Türkische Elemente im Neupersischen: ġīm bis kāf.* Wiesbaden. (Akademie der Wissenschaften und der Literatur [Mainz]. Veröffentlichungen der Orientalischen Kommission. 20.)
- Durgut, H. (2013). Türk Dilinde Bedensel Özürleri İfade Eden Sözcükler Üzerine. *AKAD*, 1(1), 26-33.
- Eckmann, J. (2014). *Maḥmūd bin 'Alī, Nehcū'l-Ferādīs, Uşmaḥlarnıñ Açuq Yolu (Cennetlerin Açık Yolu).* H. Zülfikar & S. Tezcan (Ed.), A. Ata (Dizin-Sözlük), Ankara: TDK Yayınları.
- Erbay, F. (2003). *Muhammed bin Ahmedü'z-Zahid'e Ait Çağatayca Bir Fıkıh Kitabı (İnceleme-Metin-Sözlük).* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Erbay, F. (2008). *W. Radloff'un "Opit Slovary Tyurkskih Nareçiy" Adlı Eseri ve Eserde Geçen Çağatay Türkçesine Ait Kelimelerin İncelenmesi.* (Yayımlanmamış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon.* 1-2. Wiesbaden. (Turcologica. 7.)
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü.* Ankara: Bizim Büro Basım Evi.
- Eyüpoğlu, İ. Z. (1991). *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü.* Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş İkinci Basım. İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Grönbech, K. (1992). *Kuman Lehçesi Sözlüğü.* (K. Aytaç, Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü.* Ankara: TDK Yayınları.
- Güzel, F. (2018). Türkçenin Az Bilinen Bir Eki +1Añ. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 61, 191-202.

- Hatipoğlu, V. (1974). Türkçede Eklerin Kökenleri. *Türk Dili XXIX*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Kaçalin, M. S. (2011). *Niyâzi, Nevâyi'nin Sözlere ve Çağatayca Tanıklar, El Lüğâtü'n-Nevâ'iyye ve'l İştihādâtü'l-Çağatâ'iyye*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kaman, S. (2019). Firdevsü'l-İkbâl'de geçen aral, atav, töbek/tübek sözcükleri üzerine. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*. 4 (2), 468-487.
- Karasoy, Y. (1989). *Şiban Han Divânı (İnceleme-Metin)*. (Doktora tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Kargı Ölmez, Z. (1993). *Mahbûbü'l Kulûb (Metin-Gramer-Dizin)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk. Giriş-Metin ve Dizin*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kaya, Ö. (1996). *'Alî Şîr Nevâyî: Fevâ'idü'l Kiber*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kowalewski, J. E. (1844-1849). *Dictionarie Mongol-Russe-Français*. Kasan. 3 Bde.
- Lessing, F. D. (2003). *Moğolca Türkçe Sözlük*. 1 A-N, 2. O-C (Z). G. Karaağaç (Ed.), Ankara: TDK Yayınları.
- Luvсандэндэв, А. (1957). *Mongol'sko-russkij slovar'*. Moskva.
- Maue, D. & Röhrborn, K. (1980). *Zur Alttürkischen Version des Saddharmapundarika-Sūtra*. *Central Asiatic Journal*, 24, 3(4), 251-273.
- Monier-Williams, S. M. (1899). *A Sanskrit-English Dictionary, Etymologically and Philologically Arranged with Special Reference to Cognate Indo-European Languages*. Oxford.
- Muhammed Mehdi Hân (1960). *Sanglax A Persian Guide to the Turkish Language*. S. G. Clauson (Ed.), London.
- Nadalyayev V. M., Nasilov, D. M., Tenişev, E. R. & Şçerbak, A. M. (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar'*. Leningrad: Akademiya Nauk.
- Nalbant, B. (2005). *Nevâdirü'n-Nihâye (İnceleme-Metin-Dizin)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Oğuz, Melahat M. ve Altinel Açaoglu, E. (2019). Tortikollis ve Alta Yatan Ciddi Hastalıklar. *Türkiye Çocuk Hast Derg/Turkish J Pediatr Dis*, 2, 78-82.
- Pavet de Courteille, A. (1870). *El-Lügâtü'l Nevâ'iyye ve'l-İştihādâtü'l-Çağatâ'iyye, Dictionnaire Turc Oriental*. Paris. MDCCCLXX.
- Rachmati, G. R. (1930). *Zur Heilkunde der Uiguren I*. Berlin (Aus: SPAW. Phil.-hist. Kl. 23, 451-473).
- Radloff, W. (1893-1899). *Versuch eines Wörterbuchs der Türk Dialecte (Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy)*. T. I 1893, T. II 1899. Sankt Petersburg.
- Rahimi, F. (2016). *Fethali Kaçar'ın Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. (Yayımlanmamış Doktora tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuches der Türkisprachen*. 2. Wortregister. Zusammengestellt von István Kecskméti. Helsinki. (Lexica Societatis Fenno-Ugricae. 17, 1.).
- Röhrborn, K. (1977). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Lieferung 1 a-agrig*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- Röhrborn, K. (2017). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Neubearbeitung. II Nomina-PronominaPartikel*. Band 1: a-asvık. Band II aš-azük. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Schönig, C. (2007). Some notes on modern Kipchak Turkic. *Ural Altaische Jahrbücher, Neue Folge*, 21, 170-202.
- Sevortyan E. V. (1974-1997). *Etimologičesky Slovar' Tyurkskih Yazıkov* (I. 1974, II. 1978, III. 1980, IV. 1989, V. 1997). Obşçetyurkskie i meztyurkskie osnovy na glasnye. Moskva: Izdatelstvo Nauka.
- Stachowski, M. (2019). *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch der türkischen Sprache*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Starostin, S., Dybo, A. & Mudrak, O. A. (2003). *An Etymological Dictionary of Altaic Languages*. Leiden; Boston: Brill.
- Steingass, F. (2005). *Persian-English Dictionary*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Şirin User, H. (2010). *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Konya: Kömen Yayınları.
- Şeyh Süleymân Efendi Buhârî (1298). *Lugat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî*. İstanbul: Mihrân Matbaası.
- Taymas, A. B. (1988). *İbni-Mühenâ Lügati*. Ankara: TDK Yayınları.
- Tekin, Ş. (1980). *Maitrisimit nom bitig. Die uigurische Übersetzung eines Werkes der buddhistischen Vaibhāṣika-Schule*. 1.Teil: Transliteration, Übersetzung, Anmerkungen. 264 s.; 2.Teil: Analytischer und rückläufiger Index.187.
- Tokyürek, H. (2015). *Altun Yaruk IV. Tezginç (Karşılaştırmalı Metin Yayını)*. Kayseri: Laçın Yayımevi.
- Türkay, K. (1988). *Bedâyi'u'l-Vasat (İnceleme-Metin-Dizin)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Türkçe Sözlük* (2005). Ankara: TDK Yayınları.
- Uçar, E. (2009) *Altun Yaruk V. Kitap*. (Yayımlanmamış Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

- Ünlü, S. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM73 235v/3-450r7) (Giriş-Metin-İnceleme-Analitik Dizin)*. (Yayımlanmamış Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Vámbéry, Á. (1867). *Cagataische Sprachstudien*. Leipzig: Philo Press.
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen, (Altuigurisch-Deutsch-Türkisch) / Eski Uygurcanın El Sözlüğü, (Eski Uygurca-Almanca-Türkçe)*. Akademie der Wissenschaften zu Göttingen (Hrsg.).
- Yaman, O. & Dalbayrak, S. (2013). Kifoz: Tanı, Gruplama ve Tedavi Yöntemleri. *Türk Nöroşirürji Dergisi*, 23(2), 61-73.
- Yıldırım, T. (2002). *Hüseyin Baykara Divanı (Metin-İnceleme-Dizin)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yüce, N. (1993). *Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmud bin 'Omar bin Muhammed bin Ahmed ez-Zamahşari, el-Hvârizmi Mukaddimetü'l-Edeb. Hvârizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüshası. Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks*. Ankara: TDK Yayınları.
- Zieme, P. (1975). *Manichäisch-türkische Texte*. Berlin. (AdW der DDR. ZAGA. SGKAO. BT. 5.)
- Zieme, P. (1975). Ein uigurischer Ernteseegen. *Altorientalische Forschungen*, 3, 109-144.
- Zieme, P. (2015). *Altuigurische Texte der Kirche des Ostens aus Zentralasien. Old Uigur texts of the Church of the East from Central Asia. Texte aus der Turfan-Oase*. USA: Gorgias Press.

İnternet Kaynakları

- URL-1 Engel Türleri. (2023, 21 Şubat). Erişim adresi: <https://www.omuzomuza.com.tr/Engel-Turleri>
- URL-2 Ortopedik Engellilik. Engellilik ve Sosyal Hizmet, Atatürk Üniversitesi Ata-Aöf (2023, 21 Şubat). Erişim adresi: https://itunesu-assets.itunes.apple.com/itunes-assets/CobaltPublic6/v4/23/3b/c0/233bc012-308c-fcfc-076b-3b2f7a3d6233/333-4762727763138179739-Unite_04.pdf; Erişim tarihi: 21.02.2023.
- URL-3 Ortopedik Engelli Bireyler. (2023, 21 Şubat). Erişim adresi: https://bergamaram.meb.k12.tr/meb_ays_dosyalar/35/04/964487/dosyalar/2016_06/14102042_33ortopedikengelli bireyler.pdf.
- URL-4 Birth Defects and Congenital Anomalies. (2023, 13 Nisan). Erişim adresi: <https://www.childrenshospital.org/conditions/birth-defects-and-congenital-anomalies>.
- URL-5 Congenital Malformations. (2023, 13 Nisan). Erişim adresi: [https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC9059225/#:~:text=Congenital%20malformation%20\(CM\)%20or%20birth,at%2C%20or%20later%20after%20birth](https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC9059225/#:~:text=Congenital%20malformation%20(CM)%20or%20birth,at%2C%20or%20later%20after%20birth).
- URL-6 Congenital Disorders. (2023, 26 Şubat). Erişim adresi: https://www.who.int/health-topics/congenital-anomalies#tab=tab_1.
- URL-7 Eğri. (2023, 26 Şubat). Erişim adresi: <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/e%C4%9Fri>.
- URL-8 Kambur. (2023, 26 Şubat). Erişim adresi: <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/kambur>.
- URL-9 Paytak. (2023, 27 Şubat). Erişim adresi: <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/paytak>.
- URL-10 Brain Stroke. (2023, 14 Nisan). Erişim adresi: <https://www.pacehospital.com/brain-stroke-types-causes-symptoms-prevention-and-treatment>.
- URL-11 Facial Paralysis. (2023, 14 Nisan). Erişim adresi: <https://www.hopkinsmedicine.org/health/conditions-and-diseases/facial-paralysis>.
- URL-12 Bedridden. (2023, 14 Nisan). Erişim adresi: <https://en.wikipedia.org/wiki/Bedridden#:~:text=Being%20bedridden%20leads%20to%20many,output%2C%20hypotension%2C%20and%20thromboembolism>.
- URL-13 Spinal Curvature Disorders: Lordosis, Kyphosis, & Scoliosis. (2023, 14 Nisan). Erişim adresi: <https://www.scoliosisreductioncenter.com/blog/spinal-curvature>
- URL-14 Types of Spine Curvature Disorders. (2023, 14 Nisan). Erişim adresi: <https://www.webmd.com/back-pain/guide/types-of-spine-curvature-disorders>.
- URL-15 Traumatic Injury. (2023, 14 Nisan). Erişim adresi: <https://ufhealth.org/traumatic-injury#:~:text=Traumatic%20injury%20is%20a%20term,to%20save%20life%20and%20limb>.
- URL-16 Amputation. (2023, 14 Nisan). Erişim adresi: <https://www.hopkinsmedicine.org/health/treatment-tests-and-therapies/amputation>
- URL-17 Amputation. (2023, 14 Nisan). Erişim adresi: <https://en.wikipedia.org/wiki/Amputation>.
- URL-18 Types of Paralysis: Monoplegia, Hemiplegia, Paraplegia & Quadriplegia. (2023, 14 Nisan). Erişim adresi: <https://www.spinalcord.com/types-of-paralysis>.